

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Իրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին ներհամաւոր՝ կողմնակի :

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴՆԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԻՂ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1950 Վ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	երես
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
— Մեր հաշը.	Թ. Ե. Գ. 245
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Տերունական Աղոթքը (12).	ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ 247
— Ովսե.	ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԵՂԱՅ 251
— Անմահութեան նշանակությունը.	X 254
ՔԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ	
— Մայրը.	ԱՂԱԽՆԻ 257
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Շիրակացիին երազը.	Ե. Ե. Դ. 260
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ	
— Ս. Թարսեան ներկայ Տաճարը.	Հայացուցին՝ ԵՂԻԱ - ԳԵՂԱՄ 262
— Դիրք եւ յարաբերութիւնք Հայ Եկեղեցւոյ.	ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ 267
ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐ	
— «Հոգիներուն Համար».	ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԵՂԱՅ 274
Ս. ԲԱԿՈՒԹ ԴԵՐՍԻՆ	
— Հեռագիրներ.	275
— Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան մեր մեջ.	275
— Ամսօրեայ լուրեր.	275

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրնքն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ՈՒՀԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐ ՀԱՍՑԷՒՆ

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1950

≡ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ≡

ԹԻԻ 9

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Մ Ե Ր Խ Ա Չ Ը

(Կիր. Վարազայ Խաչի)

(Գաղ. 2. 14)

Ո՞վ չունի իր խաչը. կարելի չէ ցոյց տալ քրիստոնեայ մը, Աւետարանի կեանքին հետ հոգևով հաղորդակցութեան մէջ եղող հաւատացեալ մը, որ չունենայ զայն, իր յոյսերուն, իր վիշտերուն, իր իղձերուն, իր մխիթարութեան, իր հաւատքին և սիրոյն այդ նշանը:

Անձին և պարագային համեմատ՝ մերթ մին է ան և մերթ միւսը այդ ամենէն, ու առ հասարակ ամէնքն ի մի՝ անոնց համար որոնք կը հաւատան թէ Քրիստոնէութիւնը ցնորք մը չէ, և որոնք վարժուած են այլեւս խորհելու թէ առանց անոր՝ կեանքը անիմաստ բան մըն է իր ամբողջութեանը մէջ, աննպատակ և ապարդիւն ժամավաճառութիւն բոլորովին:

Նա՛ որ քրիստոնեայ է ծնած և մեծցած, այսինքն խաչին խորհուրդովը սնած և զօրացած, բայց յետոյ կորսնցուցած է անոր զգացումն ու մտածութիւնը, ամենէն զժբախտ մարդն է, որ չզիտեր թէ ո՛ւր կը տանին զինքը իր քայլերը աշխարհի ճամբաներուն վրայ:

Ու ինչ որ քրիստոնեայ անհատին համար ճիշդ է, ճիշդ է նաև՝ աւելի լայն համեմատութեան մը վրայ՝ քրիստոնեայ ազգերուն համար, այն հաւաքական անհատականութեանց համար, որոնց մէջ քրիստոնէութիւնն է որ ամենէն աւելի դրած և մշակած է ինքնութեան, զիտակցութեան, այսինքն ազգային ինքնակացութեան և ինքնաճանաչութեան զգացումը:

Ըստ այսմ ամէն ազգ ունի իր խաչը, իբրև իր ճակատագիրը, իր կոչումը, իր նկարագրին խորհուրդը մարմնացնող և անձնաւորող նշանը: Մենք ևս, ուրեմն, անպայման ունինք մեր խաչը. ունեցած ենք զայն ցարդ, ունինք զայն այժմ, և պիտի ունենանք ընդ միշտ: Մարգարէին պատգամին մէջ — «Ըստ աւուրց փայտին կենաց եղիցին աւուրք ժողովրդեան իմոյ» — կարծես

մեզի՝ ուղղակի մեզի խօսող իմաստ մը կայ. պիտի ապրինք՝ ցորչափ խաչը ապրի մեր մէջ, կամ ցորչափ մենք ապրինք իրեն համար:

Խաչով իսկապէս եղանք ազգ, և խաչով պիտի շարունակենք մեր գոյութիւնը դարերու մէջէն իբրեւ ազգ: Մեր պատմութիւնը և ամէն ինչ որ մեր ազգային հոգին կ'արտայայտէ, զայդ՝ զայդ միայն կ'ապացուցէ: Այս ճշմարտութեան դէմ յարուցուած առարկութիւնները ամէնքն ալ՝ առնուազն՝ դանդաշանք են մտքի:

«Հայ քրիստոնեայ». սխալ է այս գուգորդութիւնը. աւելորդ է երկրորդ բառը. պէտք է ըսել լոկ Հայ. զի թէև ամէն քրիստոնեայ՝ Հայ չէ, բայց ամէն Հայ՝ քրիստոնեայ է. առանց քրիստոնէութեան զաղափարին՝ անիմաստ է Հայութեան զաղափարը: Այս դատումը նոյնքան խստութեամբ ճիշդ չէ թերեւս ուրիշ ազգերու կամ շատ ազգերու համար. բայց բովանդակապէս ճիշդ է մեզի համար. որովհետև թէև ամէն ազգ իր խաչը ունի՝ ինչպէս ըսինք, բայց մենք մանաւանդ ունինք մեր խաչը՝ ինչպէս պէտք չէ քաշուինք երբեք խորհելէ և ըսելէ:

Մե՛ր խաչն ալ, ինչպէս ամենունը, քրիստոնէութեան խաչն է անշուշտ, բայց, վկայ մեր ազգային խղճմտանքը, ա՛յնքան նոյնացուցած ենք զայն մեր հոգիին հետ, ա՛յնքան տարածած ու ապրեցուցած ենք զայն մեր գոյութեան մէջ, ա՛յնքան ներկած ենք զայն մե՛ր ևս արիւնով, որ կարծես՝ ինչպէս Աստուածաշունչը հայերէնի՝ խաչն ալ մեր սրտի և հոգիին կեանքին է թարգմանուած:

Մեր դրօշը, մեր մտատիպարին պատկերն է ան, ու իր տաղը՝ «Փառք Ս. Խաչին» մեր իսկ ազգային քայերգն է կարծես այլեւս: Ատոր համար է անշուշտ որ մեր ազգային պատմութեան վերջին քսանդարեակը պատմութիւնն է խաչակրութեան մը, որ մերինն է էապէս: Անհունութիւնը խաչի քանդակներու, մանրանկարներու, պատկերներու և զարդաձեւերու, որոնք դարերէ ի վեր մինչև երէկ կը զարդարէին մեր տաճարներն ու սրբավայրերը, մեր զիրքերն ու մագաղաթները, զայդ կը ցուցնեն՝ իբրեւ պատկերազարդուած արտայայտութիւնը մեր հոգիին, մեր խաչին:

Ու եկեղեցին, ազգային խղճին անլուռ այդ ձայնը, զայդ կը տօնէ այսօր. մեր խաչը՝ Վարազայ Խաչի տօնին խորհուրդին մէջ:

«Ինձ քալ լիցի պարծել, բայց միայն ի Խաչն Տեառն մեռոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով ինձ աշխարհ ի խաչ ելեալ է, եւ ես աշխարհի». Առաքելին այս խօսքը մեր խօսքն է ինքնին, զոր դարեր կրկնած ենք ու պիտի չը դադրինք ընաւ կրկնելէ, իբրեւ մեր Հաւատքին բուն Հանգանակը: Մեր պարծանքը մեր խաչն է. խաչն է մեր միակ պարծանքի նիւթը. իր ճառը մեր փիլիսոփայութիւնն է, իբրեւ խոստովանութիւնը իր յոյսին, իր հաւատքին և իր սիրոյն համար նահատակուող Ժողովուրդի մը:

Անգամ մըն ալ, այսօր, այդ բառերը կ'արտասանեն իրենց մահուան մէջ անմահացած մեր նախնեաց հոգիները և ամէն օր իրենց կեանքին մէջ դէպի մահ արշաւող իրենց զաւակները. մեր խաչը, և անոր պարծանքը:

Թ. Ե. Գ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

Թէ՛ք հրեշտակներուն փութկոտութիւնը բնազդական է, և հրեշտակային հնազանդութեան ականջներն ալ՝ ա՛յնքան ըզզայուն. թէ՛ք անոնց հնազանդութեան թեւերն ալ ա՛յնքան արագաթռիչ են. «անոնք փայլակի լոյսին պէս կ'երթան ու կուգան» թէ՛ք անոնց Աստուծոյ կամքին այս հնազանդութիւնը բոլորովին անմեղ է ու պաշտողական, և մեղի համար ալ գրեթէ անհաւասարելի, բայց, նոյն ատեն մեղի օրինակ տրուած է ան. ա՛յդպէս պատրաստակամ, արագ, խոնարհ ու հնազանդ գրտնուելու ենք մենք ալ Աստուծոյ կամքը կատարելու համար: Մեր Հայրը երկնաւոր է. հոն երկինքին մէջ Անոր կամքը կը կատարուի, հոն է մեր ալ քաղաքացիութիւնը. «երկնաքաղաքացի» ենք մենք: Հոն է նաեւ մեր գանձը. «Զի ուր որ է ձեր գանձը, հոն պիտի ըլլայ նաեւ ձեր սիրտը»: Հետեւաբար մեր սիրտն ալ պէտք է ըլլայ հոն: Հոս սկսելու ենք ապրիլ երկնաւոր կեանքը. հոս ապրելու ենք այնպէս ինչպէս պիտի ապրէր հրեշտակ մը՝ եթէ մեր տեղը զըրուած ըլլար ան: Հրեշտակի կեանքը կը պահանջուի մեզմէ՝ երբ խնդիրը կը կայանայ Աստուծոյ կամքը կատարելու մէջ: Այս է մեր վսեմ կոչումը. ա՛յս է մեր երկնային ու յաւիտենական ճակատագիրը. ասկէ պակաս իտէալ մը, գաղափարական մը պէտք չէ գոհացնէ մեզ. ինչպէս կ'ըսէ առածը. «Պէտք է աստղերը նշան առնել»: Երկնասլացիկ հոգիի մը կարօտները այս կերպով միայն կրնան գոհացում գտնել:

Բայց, ցա՛ւ է մեզ խոստովանիլ, թէ այս չէ այն ներքին տրամադրութիւնը եւ հոգեկան վիճակը զոր կը զգանք Աստուծոյ կամքը կատարելու մասին. երկնաւոր, բնական ու անձնազոհ կամեցողութիւնն ու փափաքը չունինք մեր մէջ. չար ենք կամքով, մեղսալից ենք սիրտով, ու այս ժառանգական չարիքը, այս երկիրը ու երկրայնութիւնը, որ մեր կաւին մէջ շաղուած

են, ա՛յնչափ կը դժուարացնեն մեզ հետեւիլ ու հպատակիլ երկնաւոր հրեշտակներու հնազանդութեան ու յօժարակամութեան այս օրինակին: Ասոր համար մեծ դժողութիւն մը ըրած կը զգանք՝ եթէ ծառայենք Աստուծոյ կամքին, եթէ նոյն իսկ աղօթենք ալ. «Եղիցին կամք քո»: Ա՛խ, արդեօք ե՛րբ պիտի գայ այն մեծ օրը երբ մարդկային բոլոր կամքեր պիտի կազմեն ներդաշնակութիւն մը և համակամութիւն մը իրարու հետ, ու մեծ ներդաշնակութիւնն ալ՝ Աստուծոյ կամքին հետ, որովհետեւ բնական է որ Աստուծոյ հետ հաշտ ու ներդաշնակ կեանքեր հաշտ ու ներդաշնակ ըլլան իրարու հետ: Այսպիսի աշխարհ մը երեւակային անգամ ո՛րչափ մեծ երջանկութիւն կ'առթէ մեր սիրտերուն, ո՛ւր կը մնայ անոր իրականացումը: Ահա ա՛յս է երկինքի Թագաւորութիւնը, ուր Աստուծոյ կամքն է իշխող և տիրող կամքը, և Անոր անունն է սրբաբանուողը: Տա՛ր Աստուած . . . :

«Որպէս յերկինս և յերկրի» (կատարուի Աստուծոյ կամքը) խօսքէն կը հասկընանք որ երկինքի մէջ ալ Աստուծոյ կամքին կատարուելուն համար հայցուած մը չէ ան, արդէն պէտք ալ չէր որ ըլլար, քանի որ հոն արդէն լիապէս կը կատարուի: Մեզի համար ո՛չ մէկ ատեն պէտք կայ աղօթելու՝ թէ Աստուծոյ կամքը կատարուի Բնութեան մէջ, հրեշտակներու երկինքին մէջ: Ո՛չ, հոն բացարձակ հնազանդութիւն և հպատակութիւն կը տիրէ: Երկինքի մէջ կատարման այս կերպը իբրեւ չափանիշ տրուած է մեզ՝ երկրի վրայ կատարման կերպին: Ահա ա՛յս է որ կը հայցուի, կամ պէտք ենք հայցել Տէրունական Աղօթքին մէջ: Հետեւաբար, այս ըսել կ'ըլլայ՝ թէ Աստուծոյ կամքը ճշմարտապէս չկատարուիր, եթէ երկինքի մէջ կատարուած չափով չկատարուիր հոս՝ երկրի վրայ ալ:

Դ. — Վերջին հարցումը այս էր, թէ ի՛նչ արդիւնքներ պիտի ունենայ Աստուծոյ կամքին երկրի վրայ ալ այնպէս կատարումը, ինչպէս կը կատարուի երկինքի մէջ, այսինքն նոյն չափանիշով: Արդէն կը տեսնենք որ հայցուածին վերջաբառն է «երկրի վրայ»: Այս կը նշանակէ թէ Անոր կամքին

երկրի վրայ կատարուելը առաւելապէս ազերս ունի մարդկային ազգի ճակատագրին հետ: Եւ, ո՛հ, անբացատրելի ըլլալու աստիճան չատ ու բազմապիսի են այն արդիւնքներն ու օգուտները, երբ այս չափանիշով կատարուի Աստուծոյ կամքը երկրի վրայ:

Ճշմարտութիւն մըն է որ Աստուծոյ հետ հաշտուող իւրաքանչիւր հոգիի մէջ առանձնակի, կը կատարուի Աստուծոյ կամքը, ինչպէս երկնքի մէջ. բայց, այս է հայցուածին իսկական նշանակութիւնը: Ան կը բովանդակէ բոլոր աշխարհ, բոլոր մարդոց կամքերը: Երանելի՛ հեռապատկեր, ո՛հ, ինչո՞ւ գրիչը ոսկեղէն բառեր ու միտքը արծիւի թռիչներ չունի այս անբացատրելիօրէն վսեմ գաղափարականը, գոնէ խօսքերու մէջ, կենդանացնելու համար, ինչո՞ւ սիրտը չի կրնար զգալ մէկ նախախայրիք զգացումը այն մեծ իտէալին: Ո՛վ տկար հոգիս, դո՛ւն կոչուած ես այդ մեծ կոչումին, դո՛ւն հրաւիրուած ես այն երկնաւոր կեանքին... Աստուած իմ, դո՛ւն զօրացուր հաւատքիս տկարութիւնը:

Բայց, հաւատա՛նք, քրիստոնեա՛յ եղբայրներ, այսչափ մեծ ու աննկարագրելի է Աստուծոյ կամքին երկրի վրայ՝ երկինքի մէջ կատարման չափանիշով՝ կատարուելուն արդիւնքը: Այս երեք աստուածային հայցուածները, — Անուան սրբութիւնը, Թագաւորութեան գալը, Կամքին կատարումը, ամենատարածունը այս երեքէն, մեծ բարեփոխումներ յառաջ պիտի բերեն աշխարհի վրայ, պիտի տիեզերականացնեն սէրը, գութը, եղբայրութիւնը, բարեացակամութիւնը, մարդասիրութիւնը, իրերօգնութիւնը, և այն ամէն օրէնքներն ու գաղափարականները որոնք գերազանց են ու երկնաւոր: Պիտի սրբեն արցունքներ, պիտի ամօքեն վիշտեր, պիտի առաջնորդեն մոլորածները, պիտի գօտեպնդեն ջլատուածները, յոյս պիտի ներշնչեն վհատածներուն և լոյս պիտի ծագեցնեն տրտմութեան մութ ձորէն անցնողներուն վրայ: Զաշխարհ պիտի հաստատեն Աւետարանի հաստատուն հիման վրայ, որուն պիտի չկարենայ յաղթահարել դժոխքի դռները: Վերջապէս Աստուած պիտի թագաւորէ աշխարհի վրայ ու Անոր կամքը կատարել պիտի ըլլայ միահամուռ բաղձանքը մարդկութեան մեծ սիրտին:

Ուրեմն, աղօթե՛նք հոգիով ու ճշմար-

տութիւնով. «Եղիցին կամք քո, որպէս յերկինս և յերկրի»:

Ե.

«ՁԱՅ ՄԵՐ ՀԱՆԱՊԱՋՈՐԴ ՏՈՒՐ ՄԵՋ ԱՅՍՕՐ»

Այս հայցուածով կը սկսի Տէրունական Աղօթքին երկրորդ մասը, որ մեր անձնական պէտքերուն ու կարօտութիւններուն կը պատկանի ընդհանրապէս: Աղօթքին նախընթաց երեք հայցուածները, որոնք Աստուծոյ կը վերաբերին, կրնանք երրորդութեան երեք անձերուն յատկացընել: Անուան սրբութիւնն ու մարդոցմէ սրբաբանուիլը՝ Հօր Աստուծոյ, Թագաւորութեան գալը՝ Որդի Աստուծոյ, որովհետեւ, այս հայցուածը մեր միտքերը կը վերացնէ այն Թագաւորութեան որ յաւիտեանական Որդւոյն տրուած է. իսկ երրորդը՝ Աստուծոյ կամքին կատարուիլը՝ Հոգի Աստուծոյ, որուն օգնութեամբ ու առաջնորդութեամբ միայն կարելի է մեղաւոր մարդոց մէջ Աստուծոյ սուրբ կամքին կատարումը: Հետեւաբար, ինչպէս ըսինք առաջ, այս հայցուածները թէպէտ երեք, բայց նշանակութեան ներքին աղերսով մը մէկ են: Եւ այս երեքը կը միանան Հրեշտակային Փառաբանութեան Մուտքին մէջ, — «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ»:

Հոս, այս հայցուածով ուղղակի մեր պէտքերը կը բերենք Երկնաւոր Հօր առջև, խնդրելով Անկէ անոնց գոհացումը: Արդէն, ինչպէս ըսած էինք առաջ, Տէրունական Աղօթքը, տիպար աղօթքի իր բոլոր մասնաշաղկապութիւններուն մէջ, վերջին աստիճան պարզութեան ալ դրոշմը ունի, պարզութիւն մը՝ որ անոր վսեմութեան չփնասեր երեք: Կատարեալ վստահութեամբ կրնայ ըսուիլ, թէ անոր չափ պարզ, ամէն մարդու հասկնալի ու մատչելի, բայց միևնոյն ժամանակ մեր բոլոր պէտքերն ու կարօտները պատկերացնող աղօթք մը գտնել կարելի չէր. ինչ որ աւելի որոշ ու ցայտուն կերպով կը տեսնենք այս խօսքերուն իսկ մէջ. «Զհաց մեր հանապազօրդ տուր մեզ այսօր»:

Ուրեմն, այս հայցուածին վրայ ընդհանուր առումով քանի մը թելադրութիւններ ընելէ ետքը, նաեւ պարզենք ու ճշ-

դենք անոր ամէն մէկ բառին նշանակութիւնն ու ներքին իմաստը:

Ա. — Այս՝ խոնարհ հայցուած մըն է՝ իբրեւ արարած մեր բոլոր պէտքերուն համար: Երբ կը խորհինք տիեզերքի մէջ կեանքի սկզբնական աղբիւրը գտնել, մեր միտքերը կը վերանան Աստուծոյ, որ բոլոր կեանքին Արարիչն է, և ո՛չ միայն Արարիչը՝ այլ զայն օրէ օր պահողն ու պաշտպանողը: Սկեպտիկ ու անկրօն շատ մը գիտուններու կեանք ստեղծելու, նիւթին մէկ եղանակաւորումով կեանք գոյութեան բերելու համար թափած ջանքերը ծիծաղ շարժելէ ուրիշ բանի մը չծառայեցին անցեալին մէջ, և բան մըն ալ չենք գիտեր ապագային մասին. որովհետեւ, կեանք — հանելուկը ցարդ չէ լուծուած և լուծուելիք ալ չունի, առանց նախնական կեանքի մը գոյութեան: Ու այս անխնայ հետապնդումին իբրեւ վերջակէտ կը հասնինք կեանքի Աղբիւրին, որմէ բղխած է անցեալին մէջ և կը բղխի ներկային մէջ կեանքի այլազան պէսպիսութիւնը: Այս ճշմարտութիւն մըն է արեգակին պէս յայտ յանդիման, որուն դէմ մաքառիլ անօգուտ եղած է: Որովհետեւ, Աստուած ոչ միայն կեանքի սկզբնական աղբիւր, այլ՝ նաև կեանքի երկրիս վրայ շարունակման միակ պատճառ ու հսկող, արդար իրաւունքը ունի կոչուելու կեանքերու Հայրը: Մինչև իսկ անկենդաններու և անգործարանաւորներու աշխարհը իր գոյութեան պահպանութեան և շարունակութեան համար Աստուծոյ կախեալ է. ո՛ր կը մնայ կենդանական և իմացական աշխարհը: Կենդանական աշխարհի բոլոր արարածները, երբ իրենց շնորհուած բնական կերպերով ու միջոցներով, իրենց գոյութիւնը կը պահպանեն, ինքզինքնին պատշաճեցնելով իրենց միջավայրի պայմաններուն, պէտք չենք զգար հիացման անկեղծ խոստովանութեամբ մը խոնարհիլ Աստուծոյ իմաստութեան առջև ու օրհնել զԱյն իբրեւ կեանքի Պահպանողը: Հապա երբ վերանանք զգացական և իմացական կեանքին բարձրութիւնները, ուրիշ միջոց մը չմնար մեզ, բայց միայն խոստովանիլ Աստուծոյ մատը կեանքի այս բարձրագոյն յատկութիւններուն և արտաշայտութեանց մէջ: Վերջապէս, Աստուծոյ

կախեալ է կեանքը բոլոր տիեզերքի մէջ, և բոլոր արարածներ կը զգան իրենց անմիջական պէտքը այս մասին: Բնագիտի և բանականութեան համար նոյնն է ճամբան. — Աստուծային ձեռքերէն յուսալ պահպանումը կեանքին ու անոր ամէն գործունէութիւններուն: Ուրեմն, ո՛րչափ մեծ սխալ մը պիտի ըլլար, հոգեւորապէս և հոգեկան կեանքի զգացումին համար ալ մեր յագեցումը նոյն այդ Աստուծային ձեռքերէն չսպասել: Բանաստեղծ Սաղմոսեւրդուն Աստուծոյ կենդանական աշխարհի վրայ ունեցած հոգածութեան ակնարկելով կ'ըսէ. «Ամենքեան քեզ սպասեն, և դու տաս զկերակուր նոցա ի ժամու: Տաս դու նոցա և կերակրին, բանաս զձեռն քո, և կերակրես զամենեսեան կամովք քովք» (Սաղմ. 27-28): Նաև, «Աչք ամենեցուն ի քեզ յուսան, և դու տաս կերակուր նոցա ի ժամու. տաս դու նոցա և կերակրին: Բանաս զձեռն քո, և լցուցանես զամենեսեան քաղցրութեամբ կամօք քովք» (Սաղմ. 28-16): Արարածի պէտքերու մեր այս ներքին զգացումը՝ մեր ըստփանքն ու ամօքումը կ'երաշխաւորէ, և կ'օգնէ մեզ խորհելու Անոր վրայ, որմէ մեր այս պէտքերը հայցելու առանձնաշնորհուած և հրաւիրուած ենք: Մեր թէ՛ մարմնաւոր և թէ՛ հոգեւոր աչքերն ալ, բոլոր արարածներուն հետ, Աստուծոյ կը բարձրացնենք մեր բոլոր պէտքերուն համար, և մեր շուրթերն ալ կը կրկնեն սըրտագին շեշտով մը. «Ի քէն է, Տէր, աղբիւր կենդանութեան, և լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս»:

Բայց ո՛րչափ տարբեր է մեր անփորձ ինքնավստահութեան մեր մէջ արթնցուցած ամբարտաւան զգացումը: Երբ մեր քրտինքովը կը շահինք մեր օրապահիկը՝ կը կարծենք թէ մեծ բան մը ըրած ենք, թէ ինքնաբաւ մէկն ենք, թէ մեր ձեռնարկներն ու ջանքերը կրնան մեր կեանքին պահպանումը երաշխաւորել, թէ պէտք չունինք այլևս աղօթելու. «Զհաց մեր հանապազօրդ տուր մեզ այսօր»: Ո՞վ մարդկային դիւրաբեկ ինքնավստահութիւն . . .

Բ. — Այս՝ ուրախ և երջանիկ հայցուած մըն է, որ մեր մէջ կախումի մանկական ոգին յարարածարձ կը պահէ: Մա-

տաղ մանկիկը իր օրոշան ապրուստին համար իր ծնողքէն կախում ունի, ու այս անոր այնչափ բնական կը դառնայ՝ որ ասոր համար՝ ո՛չ մէկ կասկած, ո՛չ մէկ անապահովութիւն կը խոռովէ իր հոգիին անդորրութիւնը. մինչև որ՝ տարիներու ընթացքին մէջ՝ խելահասութեամբ և հոգեկան ներքին զրդումով կը հասկնայ իր մանկական կախումը և այն շնորհքի առատութիւնը որ իր պէտքերը կը զօհացնէ։ Ահա այս ոգին օգտակար է և շինարար, ազնուացում կուտայ հոգիին. Աստուծոյ կ'առաջնորդէ զմեզ։ Հետեաբար, այս աղօթքը կը թելադրէ մեզ մանկական կախումի այս զգացումով խնդրել մեր պէտքերը նրկնաւոր Հօրմէն, որ աւելի բարիք կրնայ տալ մեզ՝ քան թէ մեր երկրաւոր հայրերը։ Որովհետեւ, մեր երկրաւոր հայրերուն մեզ շնորհած բոլոր բարիքները նրկնաւոր Հօր շնորհներն են, և մեր հայրերը՝ միջոցներ միայն։

Այս մանկական կախումի ոգիով եղած հայցուածը, իբրեւ արարած մեր պէտքերը խնդրելէ աւելի լուրջ ու խորունկ նշանակութիւն մը ունի, որ է մեր իբրեւ որդիներ Աստուծոյ ըրած զիմումը. անտարակուսելի է որ իբրեւ արարած մը թոյլտուութիւնը ունինք Անոր զիմելու մեր բազմատեսակ պէտքերուն համար, բայց ո՞րչափ անհամեմատելիօրէն կը բարձրանայ մեր հաղորդակցութիւնն ու կապակցութիւնը Աստուծոյ հետ՝ իբրեւ որդիներ զիմելով Անոր։ Քրիստոնէական սուրբ կրօնքին վերապահուած էր այս բարձր կապակցութիւնը մասնաւորապէս շնչաւոր մենաշնորհը։ Ի՞նչ օրինակելի վստահութեամբ և կախումի ոգիով կը յանձնէ Յիսուս «Իրենները» երկնաւոր Հօր հոգածութեան ու խնամքին. Ի՞նչ տաք զգացումով մը կ'աղօթէ անոնց աշխարհի մէջ պահուելուն և խնայուելուն համար։ Իր հոգիին ամբողջ թափը կը դնէ իր խօսքերուն մէջ, երբ կը հայցէ իր Հօրմէն որ իրենները անխախտ մնան այն սուրբ միութեան մէջ։ Եւ այս է նշանակութիւնը Փրկչին օրինակին, թէ մենք ալ այս նոյն ոգիով զիմելու ենք նրկնաւոր Հօր, թէ մենք ալ մեր հոգիներուն բոլոր բաղձանքները թափելու ենք Անոր առջև կատարեալ վստահութեամբ ու կախումով մը. որովհետեւ, այն ատեն սորված կ'ըլլանք, թէ

Ի՞նչպէս պէտք է աղօթել. այն ատեն մեզ համար եղած էին ըլլար Տիրոջ խօսքերը՝ թէ կը խնդրէք, բայց չէք զիտեր թէ Ի՞նչ կը խնդրէք։ Որովհետեւ, մեր աղօթքներուն գտած ընդունելութիւնը և անոնց տրուելիք պատասխանը սերտ առնչութիւն ունին մեր աղօթելու և հայցելու կերպէն և ոգիէն. քանի որ Տէրը չի ստեր երբ կը պատուիրէ. «Ոնցրեցէք՝ և տացի ձեզ»։ Միայն թէ մեր խնդրելու կերպն է որ յաջողութեամբ կամ անյաջողութեամբ կը պսակէ, կամ կը ջլատէ մեր հայցուածներն ու մաղթանքները։ Ուրեմն, ո՞րչափ պէտք ունինք հայցելու. «Տէ՛ր, ուսո՛ մեզ յաղթս կալ» (Ղուկ. ԺԱ. 1)։

Գ. — Այս վստահելի հայցուած մըն է մեր էական, բայց նոյն ատեն ապահով պէտքերուն համար, որոնք էին վրդովեր մեր հոգեկան գոհունակութիւնը։ Երբ մեր օրապահիկը իր փոփոխութիւնները կը կրէ, առատութենէ՝ նուազութիւն, համազամներէ՝ չորաբեկ հացակտորի մը, այս փոփոխութեան մէջ կայ դեռ էական ու ըստիպողական պէտք մը, զոր մէկ խօսքով բացատրելու համար կրնանք ըսել. «Օրուան մը համեմատ զօրութիւնը»։ Մեր կարօտութեանց բոլոր ձևերուն և եղանակներուն տակ ա՛յս միայն ծածկուած է. ա՛յս է միայն որ կայ իբրեւ տիրող ու իշխող պէտք։

Բայց այն «Օրը» որուն համեմատ ու հաւասար զօրութիւն կը հայցենք, ո՞րչափ տարբեր է ու բազմատեսակ. շատ բազմապահանջ են այսպիսի օրեր և անոնց համար պէտք եղած զօրութիւնն ու կարօտութիւնները։ Ո՞վ կրնայ միօրինակ պէտքեր երաշխաւորել մեր կեանքի բոլոր օրերուն համար։ Ո՞վ կրնայ զիտնալ թէ վաղը ինչե՞ր ունի դադարիքի իր անթափանց քողին տակ։ Օրեր կան ուրախութեան և խնդութեան, օրեր ալ կան լացի ու կոծի։ Օրեր կան լիութեան և առատութեան, օրեր ալ կան նուազութեան և սովի։ Օրեր կան յաջողութեան և շահու, օրեր ալ կան ձախողութեան և փնասներու։ Օրեր կան անպատմելի տառապանքներու։ Վերջապէս, օրեր կան արեւալոյսով չէնչող, օրեր ալ կան սև, սև ամպերով մթաղանած. և ո՞րչափ տարբեր են պէտքերը, զօրութիւնը

Ո Վ Ս Է

ներ, կարօտութիւնները այս օրերուն: Օրեր կ'ըլլան երբ կ'աղօթենք առողջութեան, գթութեան, ներողութեան ու շնորհքի համար. օրեր ալ կ'ըլլան որ կը պաղատինք երկրաւոր այլազան պէտքերու համար: Բայց, ա՛յն ատեն ամենայնոք կերպով կը գոհացուին մեր հայցուածներուն բազմազանութիւնները. երբ խաղաղ ու վստահալից սիրտով մը կը հայցենք. երբ վաղուան տագնապալից հոգերէն բոլորովին զերծ հոգիով մը կը խնդրենք. կամ, ուրիշ խօսքով, երբ սորված ենք հայցելու ճշմարիտ կերպը: Դաւիթ մարգարէն Լէսաղմոսին մէջ յաջողապէս նկարագրելով արդարներու և Աստուծոյ յուսացողներու համար խոստացուած ու միանգամայն շնորհուած բարիքները. և ընդհակառակը, չարերուն և անօրէնութիւն գործողներուն. «կանանչ խոտի պէս չորնալու» տխուր բաժինը. Աստուծոյ ողորմութեան և իր անձնական փորձառութեան վրայ կատարելապէս վստահ՝ կը յարէ: «Մանուկ էի ես և ծերացայ, և ոչ տեսի զարդարն արհամարհեալ, և ոչ զգաւակ նորա թէ մուրանայ հաց: Զօրհանապազ ողորմի և տայ փոխ, զաւակ նորա օրհնեալ եղիցի յաւիտեան» (ԼԶ. [ԼԷ.] 25-26): Այո՛, Աստուած մեր կեանքի օրերուն հաւասար զօրութիւն կու տայ մեզի. կեանքի անակնկալներուն համաձայն կը հասցնէ մեզ իր օգնութիւնները, և առատութեամբ կը լեցնէ մեր նեղութեան օրերը, հերիք որ վստահինք Անոր հայրական հոգածութեան և սիրոյն: Ուրեմն, ամփոփելով այս հայցուածին բնութեան մասին մեր ըսածները, կրնանք աւելցնել, թէ իբրեւ արարած մեր պէտքերուն համար՝ խոնարհ, մանկական կ'սխալուին ոգին մեր մէջ մշակելու համար՝ ուրախ, և մեր բաւականասէր պէտքերուն համար ալ՝ վըստահալից հայցուած մըն է այս. «Զհաց մեր հանապազորդ տուր մեզ այսօր»:

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 12)

Ովսէի ուսուցումը (Գլ. Դ - ԺԴ). — Գրքի երկրորդ բաժանումին մէջ (Գլ. Դ - ԺԴ) ուղղակիօրէն չկայ ականարկութիւն մը մարգարէի կեանքի մանրամասնութեանց շուրջ: Միայն Եհովայի սիրոյ հիմնական մտածումները Իսրայէլի հանդէպ, և Իսրայէլի անհաւատարմութիւնը Եհովայի հանդէպ կամուրջ մը կը կազմեն հետագայ տասը գլուխներու մէջ: Հոս ևս կրկին կը տրուի անխուսափելի պատիժին ազդանշանը. սակայն Եհովա՝ հակառակ իրեն դէմ նւթուող բոլոր անարդ թշնամանքներուն, պատրաստ է ներել, միայն ու միայն սա ականկալութեամբ, թէ Իսրայէլ ետ դառնալով պիտի ունենայ իր զղջումը:

Գրքին այս վերջին մասին մէջ, ոչ թէ տրամաբանութեամբ այլ խանդավառ զգացումով է որ իմացականութեան յայտարարները հաւաքուած են: Որեւէ փորձ, տալու Ովսէի ուսուցման կանոնաւոր համարատուութիւնը, բաղդատմամբ ուրիշներու ենթակայ է չափազանցեալ արտակարհառումի: Հետագայ գլուխը փորձ մըն է տալու մաս մը գլխաւոր ձեւերէն, որոնց մէջ գրքի հիմնական գաղափարը գտած է իր արտայայտութիւնը:

Ուխտը. — Գոյութիւն ունի ուխտ մը Եհովայի և Իսրայէլի միջև, ըստ որում Եհովան Իսրայէլի Աստուածն է և Իսրայէլ Եհովայի ժողովուրդը: Սակայն Իսրայէլ այժմ կտրած է այդ ուխտը որ դարերու փոշին ունի իր վրայ: Եւ նոքա եղեմ իբրեւ զԱդամ ո՛ր ո՛ր անցանէ զուխտի (Զ՝)... ի ծոց նոցա իբրեւ զԵրկիր եւ իբրեւ զարծուի ի վերայ Տեառն, փոխանակ զի անցին զուխտի իմով, եւ յօրհնա իմ ամպարօտեցան (Ը՝):

Եհովայի և Իսրայէլի միջև ուխտի յարաբերութիւնը անձկութեամբ և փափկութեամբ արտայայտուած էր վերը, ամուսնութեան պատկերով մը: Հոս Ովսէ կաշխատի ուրիշ պատկերով մը տալ Եհովայի հովանաւորող երեւոյթը և Իսրայէլի հնազանդող պարտականութիւնը: Իսրայէլ Եհովայի զաւակն է: Քանզի տղայ եւ Իսրայէլ եւ ես սիրեցի զնա, եւ յեղիպսոսէ կոչեցի

զորդի իմ (ԺԱ¹): ... Որդի անգրամիկ իմ
Խարայե՛լ... Արձակեա զժողովուրդ իմ, զի
պատեսցես զիս (ՆԼՔ Դ²²): Սեմական ու-
րիշ ազգեր ևս կը կոչեն իրենց Աստուածը,
իբրև իրենց ժողովուրդի հայրը և տակա-
ւին կը մտածեն թէ առաջ եկած են անկէ:
Սակայն Եհովայի և Իսրայէլի յարաբերու-
թիւնը ֆիզիքական չէ, այլ բարոյական
յարաբերութիւն մը, և կամ որդեգրական
Հայրութիւն մը, խարսխուած՝ ժողովուրդը
Իբր ընելու ազատ ընտրութեանը մէջ:

Ստուգաբանութիւնը. — Ուստի կըն-
քումը ծայր կ'առնէ Եզրիպտոսի ելքէն: Իս-
րայէլ նոր կը ծնէր Եհովայի համար, պատ-
ճառելով Անոր անհուն հրճուանք մը: Իբ-
րեւ զխաղող յանապա՛սի զՏի ԳԽարայե՛լ. եւ
իբրեւ զդիտակ ի բզնունջ վաղաճաճակ սե-
սի գնա՛րս նոցա (Թ¹⁰): Եւ այս շրջանին է
որ Ան եղաւ Իսրայէլի Աստուածը: Եւ եւ
Տեր Աստուած քո Բանի զԵզ յերկին և
զիպացոյց. եւ Աստուած բաց յինն ոչ ծա-
նիցես, եւ Փրկիչ՝ ոչ գոյ բաց յինն (ԺԲ³,
ԺԴ⁴): Ան շարունակաբար սիրալիւր կերպով
մարգած է Իր զաւակը: Եւ եւ ուսուցի
եփրեմայ զնալ, եւ ընկալայ զնա ի վերայ
բաղկաց իմոց. եւ ոչ զիսացին քե բժեկեմ
զնոսա (ԺԱ³): Եհովա խօսած էր իրենց
մարգարէներու միջոցաւ, սակայն Իսրայէլ
առաջին իսկ մէկ օրէն մեղանշելով ընտրած
էր օտար աստուածներ: Նոքա մեկն ի Բեղ-
փեգովը, եւ օտարացան յամօք իւրեանց. եւ
եղեն գարեշիփն իբրեւ զսիրեցեալս (Թ¹⁰):

Իսրայէլի հետ կնքուած ուխտը ծայր
կ'առնէ Եզրիպտոսի ելքէն, սակայն Ովսէ
կը յիշեցնէ անոնց, թէ ինչպէս կանխա-
գոյն օրերուն, Եհովա յայտնած էր ինք-
զինք իրենց նահապետին՝ Յակոբին, ու
զայն ազատագրած զանազան փորձութիւն-
ներէ (ԺԲ³⁻¹²): Այժմ կարեւոր է նկատի
ունենալ ազգային անձնակազմութիւնը որ
կնճոռտ վիճակ մը ունի: Իսրայէլ զարեւ
շարունակ խօսած էր անհատապէս, իւրա-
ջնելով երաշխաւորութիւնը շարունակա-
կան կեանքին, իբր պատասխանատու իր
արարքներուն: Եհովայի ուխտի կնքումը
ազգի մը հետ էր, ոչ թէ ազգին անհատա-
կանութիւնը: Վերջին մարգարէներու մէջ
է որ անհատական պատասխանատուութեան
վարդապետութիւնը երեւան կուգայ, որ
ամբողջութեամբ տեղ բռնած ու կազմա-

ւորուած է Նոր Կտակարանին մէջ. սակայն
Հին ճշմարտութիւնը շարունակական կեր-
պով կը պահէ կարեւոր նշանակութիւն մը:
Խարայե՛լի մեղքերը. — Իսրայէլի ըն-
թացքը կը ներկայացնէ յայտնի հակադրու-
թիւն մը զէպի իրենց Աստուծոյն և իւրա-
րու հանդէպ իրենց ունեցած սիրոյ պար-
տականութեան բարձր գաղափարականու-
թիւնը, որ կանխաւ տեղ բռնած էր իրենց
մէջ: Մեղքի արմատը, որմէ բոլոր միւս-
ները ծայր կ'առնեն, անհատատրութիւնն
է Եհովայի հանդէպ: Անկասկածօրէն Իս-
րայէլ կը փափաքէր զզուելի զարշառք-
ները Բահադի և Աստորէտի բարեկամական
կապ-գոյութեան, իբրև արտաքին հոգե-
կան մեղքի խորհրդանշիչը, և չէր փափա-
քէր ուղիղ կերպով ընթանալ (*):

Իսրայէլի քաղաքական ուրացութիւնը
նաեւ կամուրջ մըն է իր ամուսնական ուխ-
տին: Եհովա իր բնական պաշտպանն էր,
և հակառակ ասոր փնտռել դաշնակցութիւնը
Եզրիպտոսի և կամ Ասորեստանի կը նշանա-
կէր հեռացում մը Անկէ: Վայ նոցա, զի
վազեցին զինեւ, եւ եղուկ են, զի ամպաբե-
ցան յիս (Է¹³): Զի գնացին առ Ասորեստան-
եայս... սիրեցին զկառառս (Ը⁹): Եւ ի վեր-
ջոյ Ովսէ կ'անարգէ Աստուծոյ ձեռակերտը
եղող Իսրայէլը ու կը յայտարարէ... զայն
հիւսն գործեաց եւ ոչ Աստուած, քանզի մո-
լորեցուցիչ է որքն քո Սամարիա... ընկղմե-
ցաւ Խարայե՛լ. արդ այժմ եղեւ ի մեջ ազգաց
իբրեւ ծանօթ անպիտան (Ը⁶):

Հիւսիսային թագաւորութեան բաժա-
նումը Յուդայէն, ուրիշ մեղք մըն է, քանի
որ այդ բաժանումը առաջին իսկ ակնարկով
կը յայտնէ ինքզինք, թէ նիւթուած է միայն
ու միայն Յուդայի երկիրը աւերելու: Ովսէ
գեղեցիկ պատկերով մը կու տայ բաժա-
նումը, ըսելով թէ ազգի մը միութիւնը
պէտք է տարբերի Եհովայի միութեան հետ:
Եւ ի վերջոյ Ովսէ կը դատապարտէ այդ,
և ցոյց կու տայ Իսրայէլի ապագայ վեր-
միութիւնը՝ Դաւթի սերունդէն արդար թա-
գաւորի մը իշխանութեանը տակ որ պիտի
կազմէ ոսկեղարը իրենց պատմութեան (**):

Պատիժը. — Այս մեղանշութեան դի-
մաց արդարութիւնը գոցած է իր բարի

(*) Տես Ովսէ Դ¹²⁻¹⁷, Է 3, Թ. ԺԴ¹:

(**) Ովսէ Ը⁴, ԺԴ⁹, Ա. Գ⁴⁻⁵:

ձեռքը: Սամարիա պիտի կրէ իր անպիտանութեան ու անհաւատարմութեան պատիժը: Եփրեմի թագաւորութիւնը պիտի կործանի: Բայց այս բոլորէն վեր ու բոլորին հետ եղող Եհովայի գութը կը շարժի: Ան կը խանդաղատի ամբարշտ ազգին վրայ խոր զգացումով մը: Զի՞նչ անցուցից ընդ քեզ, Եփրեմ, այլ պատշապան լինիցիմ քեզ, Խառայի, զի՞նչ անցուցից ընդ քեզ, եղից զքեզ իբրեւ զԱղամա եւ իբրեւ զՍեբոյիմ, դարձաւ սիւրս իմ ի նոյն, յուզեցան խնամք իմ (ԺԱ⁸): Բայց անհրաժեշտ է դատաւորութիւնը և մահը ու դժոխքը ազդարարուած է իրենց՝ իրենց չար արարքներուն համար: Ի ձեռաց դժոխաց ապրեցուցից զնոսա, եւ ի մահուան փրկեցից զնոսա, ո՞ւր է յաղթութիւն քո՝ մահ, ո՞ւր է խայրոց քո՝ դժոխք, մխիթարութիւն ծածկեալ է յաչաց իմոց (ԺԳ¹⁴):

Վերահաստատմբ. — Բայց Եհովայի սէրը իր ժողովուրդին հանդէպ անշիջանելի է: Մարգարէութեան առաջին մասը, ինչպէս տեսանք, կը նշէ բարի օրերու վերահաստատում մը դատաւորութենէ մը վերջ: Հոս նոյն մտածումը տեղ կը բռնէ սա բացատրութեամբ թէ, եթէ ազգը որ պիտի մեռնի, պիտի ծնի նաև, զնացից եւ դարձայ ի սեղի իմ, կ'ըսէ Եհովա, մինչեւ ապականեսցին եւ խնդրեսցեն գերեսս իմ: Ի նեղութեան իւրեանց կանխեցին առ իս: Եւ ասացեն, դարձցուի եւ երբիցուի առ Տէր Ասուած մեր, զի նա եհաւր զքեզ, եւ նոյն բժեկեսցէ: Վիրաւորեաց եւ պատեսցէ զքեզ, եւ ողջացուցէ զքեզ յես երկուց աւուրց եւ յաւուր երբորդի յարիցուի եւ կեցցուի առաջի նորա: Եւ ծանիցուի եւ զնես երբիցուի նանաչել զՏէր: Իբրեւ զառաւօս պատրաստական գտցուի զնա, եւ եկեսցէ մեզ իբրեւ զանձրեւ կանուխ եւ զանազան յերկրի (Ե¹⁵-Ձ³):

Ովսէ չի մնալու համար սովորական պատկերներու ազդեցութեանը տակ, զրական գեղեցիկ դարձուածքով մը Եհովան կը նմանեցնէ առիւծի, որ կը բզբտէ ու կը կ'ըլլէ իր որսը, և օր մը իր գոռ մռնչիւնը պիտի ըլլայ ազդանշանը, սարսափելի տակայն աւելի քան ողորմած Իսրայէլի համար, վերադառնալու իրենց աքսորի երկիրներէն: Յորժամ մոնչեսցէ եկեսցեն խուճապաւ որդիք յարեւմտից(*): Թնիցեն եկես-

ցեն իբրեւ զնա յեգիպտոս եւ իբրեւ զաղամնիս յերկրէն Ասորեստանաց. եւ պատշապարեցուցից զնոսա ի տուն իւրեանց, առ Տէր (ԺԱ¹⁰⁻¹¹):

Սակայն ի վերջոյ Ովսէ կու տայ շատ գեղեցիկ և յուզիչ պատկեր մը dialogue-ով ընդմէջ Եհովայի և զղջացած ժողովուրդի(*) և այս կերպով գիրքը կը գտնէ իր վերջը: Իսրայէլ աղօթքով կը մօտենայ Եհովայի խնդրելով թողութիւն իր ծանրաբեռնուած մեղքերուն, և կը խոստանայ յետ այսու բնաւ չապաւինիլ օտար օժանդակութեանց և կամ նիւթական ուժերու: Եհովա այս բոլորին կու տայ իր պատասխանը. բժեկեցից զքանկութիւնս նոցա, եւ սիրեցից զնոսա համօրէն զի դարձաւ բարկութիւն իմ ի նոցանէ (ԺԳ⁵):

Լրումը. — Հարց մը, որ մեզ կանգ առնել կու տայ խորհելու մի քանի վայրկեան թէ Ովսէի մարգարէութիւնները ի՞նչպէս գտած են իրենց լրումը: Յիշած էինք ասկէ առաջ թէ, բոլոր մարգարէութիւնները քեական են: Անոնք կ'արտայայտեն Աստուծոյ նպատակը, որ այնքան խորհրդաւոր կերպով թէականացած և սահմանուած է, մարդուն յիմարութեամբը և յամառութեամբը: Ոչ թէ գիրբու մուրտած չարանին, այլ հոգիին խիստորը, բոլորը Ովսէի մարգարէութիւններէն գտած են իրենց լրումը: Իսրայէլ ունեցաւ իր աքսորը: Ազգը մեռաւ: Բայց վերադարձաւ կենսի:

Երկրորդ Դաւիթը երեան կու գար Քրիստոսի մէջ. և խոստացուած օրհնութիւնները և բարիքները կը շնորհուէին իր կողմէ, գերազանցապէս քան Ովսէ որ կանխած էր զանոնք իր մարգարէութեանց մէջ:

Եհովայի և Իսրայէլի յարաբերութիւնը կը շարունակուի այն ըմբռնումով զոր Քրիստոս կը շարունակէ իր յաւերժացող յարաբերութեան կապը իր եկեղեցիին հետ:

ԳՍՐԵԳՐԻՆ ԱՅԵՂԱՅ

(*) Գլ. ԺԳ³⁻⁴ բացայայտէն զգալի է Իսրայէլի ապաշխարութիւնը, իսկ ԺԳ⁵⁻⁶ Եհովայի պատասխանը, սակայն կը տարածուի dialogue-ը ԺԳ⁵ մէջ այս կերպով «Եփրեմայ՝ զի՞ ես կայ նորա եւ կոռց»: Եհովա կը պատասխանէ «Ես խոնարհեցուցի զնա, եւ ես զօրացուցի զնա» եփրեմ կը պատասխանէ «Ես իբրեւ զայգի պղծախառն»: Ու ի վերջոյ Եհովա կը յիշեցնէ իրենց՝ Իր յաջողութեան աղբիւր «Երբեք գաւ պտուղ ի քեզ»:

(*) Կ'ակնարկէ Միջերկրականեան կղզիներէն եւ կամ երկիրներէն (Եսայի Գլ. ԺԱ., Յովէլ Գ⁵):

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդուն այս տարօրինակօրէն բաժնւած բնութեան, մարմինն և հոգին վերաբերմամբ, կեդրոնական հարցումը, որուն պատասխանին կը սպասէ կեանքի նշանակութեան մասին ամէն մեկնութիւն՝ սա է։ Մենք հոգի ունեցող մարմիններ ենք թէ ոչ մարմին ունեցող հոգիներ։ Էապէս ո՞րն է մարդը։ Քրիստոնէական հաստատումը չէ այն թէ մենք հոգիներ ունինք, այլ թէ հոգիներ ենք, թէ մենք իրապէս հոգիներ ենք, Աստուծոյ նման անբաժանելի, որովհետեւ ոչ ոք տեսած է երբեք ինքզինքը կամ ուրիշ մէկը։ Նիւթապաշտին պնդումը այն չէ որ մենք մարմիններ ունինք, այլ թէ մենք մարմիններ ենք։ Թէ մարմինը մեր էութիւնն է, և թէ բոլոր մեր իմացական և բարոյական կեանքը, զանգակին ղօղանջիւնին պէս, վաղանցուկ մէկ արդիւնքն է ֆիզիքական թրթռումներու, և կը դադրի երբ պատճառը կանգ կ'առնէ։ Այս երկու պնդումներուն միջև վճիռը կ'ըլլայ սա. կամ մարմիններ ենք մենք որ կարճ ժամանակի մը համար կը ստանանք հոգեւոր կերպարանք մը, կամ հոգիներ ենք մարմինէ գործիքներ գործածող։

Եստ ժամանակ առաջ, ակնհայտ մահախորհի մը մէջ, ուր Սոկրատը կը սպասէր մոլախիղին, այս հարցը վիճաբանուեցաւ։ Հոն ոմանք մարդը կը նմանցնէին տաւիղի մը, ու իր իմացական և բարոյական կեանքը կը դատէին իբր ներդաշնակութիւն մը որ կուգար թրթռացող լարերէն։ Ըստ որում, հետեւաբար, գործիքն է որ գոյութիւն կուտայ երաժշտութեան, երաժշտութիւնը չի կրնար տաւիղին փճանալէն վերջ ապրիլ։ Բայց Սոկրատ կը պնդէր թէ մարդը ոչ տաւիղ է, ոչ ներդաշնակութիւն, թէ նա տաւիղ չիւնողն է որ կը նուագէ ֆիզիքական լարերուն վրայ, և անոնցմէ կ'ստուգուի երաժշտութեան որակին համար զոր նա կ'արտադրէ, բայց անոնցմէ անկախ, իր գոյութեան համար, որովհետեւ նուագողը կրնայ թողուլ գործիք մը և գտնել ուրիշ մը։ Այսպէս այսօր մեր անմահութեան հաս-

տատումը կը պարուրէ այն հաւատքը թէ մենք անտեսանելի, հոգեւոր անհատականութիւններ ենք, բայց ոչնչանալու հաւատքը լծորդուած է այն մտածումին թէ մենք ֆիզիքական գործիքներն ենք, որոնք, կորնչելով, վախճանի մը կը բերեն ներդաշնակութիւնը զոր պատճառած էին։

Եթէ մենք այսպէս անցաւոր էականներ ենք, հիմնովին ֆիզիքական, երկար ժամանակ մեծ զոհողութիւններ պիտի ընենք զորս կը պահանջէ հոգեւոր նկարագիրը։ Իկտինիւս՝ Պարտէնոնը շինելու համար աւազուտ տեղ մը ընտրեց և վատնեց անոր վրայ իր արուեստին հանճարը, զիտնալով որ իր թակին իւրաքանչիւր հարուածը կը կազմէ գեղեցկութիւն մը որ պիտի ապրի այսօր և վաղը։ Ռաֆայէլ բամպակէ կտաւ մը կ'ընտրէ, որուն նուրբ և անկապ հիւսուած առէջները դժուար կը կրեն հարուածները իր վրձինին, վրան նկարելու համար Սիկսթինէ Մատթեան։ Մարգն ալ հոգեւոր տեւականութենէն տարբեր հիմքի մը վրայ պիտի զարգացնէ բարոյական խանդավառութիւններն ու տենչացող առաքինութիւնները։ Զոհողութեան առարկային արժէքը կ'որոշէ մարդոց կամեցողութիւնը վճարելու գինը և անմահութիւնը նկարագրի յաւիտեական արժէքին այն հաստատումն է որ միայն կրնայ բանաւոր դարձնել անձնուիրութիւնը, տենչանքը և անձնուրացութիւնը զոր կը պահանջէ։

Այսպիսի յայտարարութեան մը շարունակ սա պատասխանը կը տրուի թէ, թէ և անհատը կը մեռնի, մարդկութիւնը կը շարունակուի, և թէ անձնական անմահութիւնը չգրադիր շարունակութեամբը այն ընկերային պատճառներուն որոնք յարատեւելով, կրնան յաղթանակի յանգիլ երկրի վրայ, անդրգեղեզմանական կեանքը սուտ կամ ճշմարիտ ըլլայ։ 1865 Մայիսին յաղթական թափօր մը իջաւ Բէնիտիւմիտա պողոտան, Ուաշինկթընի մէջ։ Մեծ պատերազմին յաղթականները տուն կուգային իրենց հայրենակիցներուն ծափահարութիւններուն մէջ։ Բայց իրենց ընկերները որոնք իրենց հետ ճակատ մեկնած էին, որոնք իրենց հետ կրած էին թանձրացում արշաւանքին վտանգն ու արկածը, թաղուած կը պառկէին Անթիէթամի կամ Կէթիգպուրկի հո-

դակոչություն տակ՝ «Այսպէս», — կ'ըսեն անոնք որոնք չեն կրնար տեսնել թէ ընկերային ծառայութեան համար ինչ վճռական կարեւորութիւն ունի անմահութիւնը, «թող մեռնինք, և օր մը պատերազմէն վերապրողները պիտի տօնեն յաղթանակը մեր դատին և շնորհակալութեամբ պիտի յիշեն մեր բաժինը յաղթանակը կարելի ընելու մէջ»։ Այս խրախոյսը որչափ ալ ազնիւ ըլլայ, անոր ակներե վաւերականութիւնը կախում ունի ապագայի մասին կարճատեսութենէ մը։ Երկար ակնարկ մը կը մերժէ անոր կոչին ուժը։ Բեւեռային սառուցեալ գօտիները կը գրաւեն հիմա անհերքելիօրէն հազդին տարածութիւնները ուր, կը հաղորդեն մեզի գիտնականները թէ, ատենօք ամենէն չքեղ անասուններն ու բոյսերը կային։ Մոլորակը եթէ մնայ ալ մինչև որ սառուցեալ գօտին գրաւէ ամբողջ երկրագունտը, կամ աւելի շուտ, ջրհեղեղ մը կործանէ զայն, երկիրը դարձեալ այնչափ ժամանակաւոր է որչափ ուրիշ որ և է երկրագունտ, որ վերջ ի վերջոյ պիտի անհետի։ Ճեղք անմահ չէ եթէ անհատները անմահ չեն։ Վաղանցուկ մարդոց սահմանափակ յաջորդութիւն մը չկազմեր մշտատե ընկերութիւն մը։ Երկար ակնարկ մը ապագային վրայ մեզի չցուցներ յաղթական մարդկութիւն մը, որ ուրախանայ պատերազմը վերջացած ըլլալուն համար։ Վերջապէս մարդկութենէն մենակեաց վերապրող մը մինակը պիտի կատարէ յաղթական թափօրը երկրին Բենսիլվանիա պողոտային մէջ, և, եթէ կրնայ, թող պոռայ «Յաղթութիւն» երբ կը մեռնի։

Հետեւաբար, առանց անմահութեան, մարդկութեան երկար պայքարը չունի վախճան որուն մէջ ներդաշնակութիւնը վերջապէս դուրս գայ անիրաւութեան ներկայ աններդաշնակութենէն։ Սուբբերու և մարտիրոսներու ամբողջ աշխատանքին ետին եղած է յոյսը, անթիւ ձեւերով, թէ արժանաւոր վախճան մը պիտի պսակէ իրենց յոգնութիւնը, թէ երբ Պօղոս տնկեց և Ապոլոս ջրեց, Աստուած պիտի կարելի ընէր բերքը։ Հին բանաստեղծութեան մէջ, Պլէնհայմի պայքարին վրայ, ուր փոքրիկն Իէթէքքին կը մազլցի Գասպարի ծունկն ի վեր լսելու համար քաջ ընդհարման և արիւնոտ զոհութեան սարսաղագեցիկ պատմութիւնը,

մանչուկը կ'ընդմիջէ զրոյցը հարցնելու համար, «Վերջապէս ատկէ ի՞նչ բարիք եկաւ»։ Այդ եղած է միշտ մարդկութեան հարցումը կեանքի պայքարին շուրջ և ընկերային ծառայութեան մասին, կրօնական հաւատքին որոշիչ պաշտօններէն մին եղած է հաստատումը զալիք թագաւորութեան մը, «որուն կը ձգտի ամբողջ ստեղծագործութիւնը», և որուն մէջ արդարութիւնը պիտի կատարուի վերջապէս։ Այդպիսի յոյս մը հիմնական է, անվհատելի ընկերային ծառայութեան։

Էմէրսըն, արդարեւ, իր ակադեմական ուսումնասիրութեան առանձնութեան մէջ կրնայ լուտանք տեղալ արդարութեան համար ապագային ուղղուած այս կոչին դէմ, մեղքը դատող կշիռները հաւասարեցնելու մասին յաւիտեականութեան իրաւարարութեան վստահելու դէմ, և կրնայ պնդել թէ արդարութիւնը ամէն ժամ կը հատուցուի անթերի ճշգրտութեամբ։

Որչափ ալ ակներե և ճշմարիտ ըլլայ Էմէրսընի պատկերը թէ մենք չենք կրնար մեղանչել առանց անմիջապէս պատժուելու, մենք կրնանք ունենալ աւելի քան գրական մագնիսականութիւն ասեղի մը ծայրը, առանց ժխտական մագնիսականութեան, միւս ծայրը։ Նմանութիւնը սակայն չգոցեր պարագան։ Երբ Հոռովայեցի զինուորները կը ձերբակալեն վեհագոյն հոգին որ յաւէտ օրհնեց երկիրը, և կը ծաղրեն զայն, կը թքեն անոր վրայ, փուշերով կը պսակեն զինքը և կը խաչեն։ Երբ տեսարանը կը վերջանայ դպիրին զլխու ճօճումովը և աղաղակելովը, «Ազատէ դու քեզ», մինչ խաչէն աղաղակը կ'իջնէ վար, «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչո՞ւ լքեցիր զիս»։ Եւ երբ կը հաւատանք մենք թէ իբրեւ վերջին խնդիր, դպիր և Բրիստոս զիրար ջնջեցին, և քանի մը շրջաններու մէջ իրենց աղգեցութիւնը, բարի կամ չար, յանգեցաւ անտրամաբանօրէն վախճանի մը մոլորակին կազմալուծութեանը մէջ, հոգ կը հաստատուի խոր անարդարութիւն մը զոր չեն կրնար ծածկել շողոքորթող բառեր։

Արդարութեան խնդրանքը վրէժխնդրական աղաղակ մը չէ, ոչ ալ, ինչպէս Էմէրսըն կը թելադրէ, բաղձանք մը որ ճնշելալը ապագայի մը մէջ մասնակցի հաճոյքի այն տեսակին՝ որուն իրենց հարստահարիչները

անձնատուր եղան հոս։ Արդարութեան խնդրանքը կը պահանջէ որ այնպիսի լուծում մը ըլլայ, որ հարստահարիչները պատիժի ուղիչ ազդեցութեամբ կամ սիրոյ տիրապետող զօրութեամբ ողջմտութեան բերուն, միանան հարստահարեալներուն հետ, դարմանուն իրենց աղէտներէն, և երկուքն ալ միասին կրեն բաժին մը տիեզերական կատարելութեան մէջ, որ յարմար ըլլայ բացատրելու և արդարացնելու երկրին ճիգն ու տառապանքը։ Առանց ատոր, մարդուն ծանօթ բանաւորութիւնն ու արդարութիւնը չեն կրնար հաստատուիլ աշխարհի վրայ։

«Արդարը յաւիտեան կախաղանին վրայ, Անիրաւը յաւիտեան գահուն վրայ»։

Ինչպէս մարդկութեան բոլոր փոխանորդական ծառաները կը վկայեն այդ մասին, արդարութիւն կրնայ հաստատուիլ միմիայն տիեզերքի մը վրայ՝ որ կը պահպանէ իր բարոյական շահերը, և իր անբաւարարութիւններուն աննորդաշնակութիւնը կը վերածէ ներդաշնակութեան, «բայց այդ կախաղանը կ'իշխէ ապագային վրայ, և անծանօթի ետին կը կենայ Աստուած՝ ստուերին մէջ, պահպանելով այդ կախաղանը»։

Առանց անմահութեան, ամէն նման յուսալից հեռապատկեր ապագային վրայ, անկարելի կը դառնայ։ Ընկերութիւնը ինքնին, օւրեմն, սահմանափակ գոյութիւն մը ունի։ Ինչպէս ըսած է մէկը, մարդկութեան ընկերային պարտականութիւնը, ամբողջ իր արիւն-արցունք գնով որ արդարութիւնը կարենայ իշխել, այնչափ անհանդուրժելի է յաւիտենական դարերուն տեսակէտէն, որչափ Միքէլ Անձէլոյին, երբ Բիէթոս բռնակալը հրամայեց իրեն ձիւն հաւաքել Վիա Լաուկայի մէջ, և արուեստին պահանջած նրբութեամբ շինել արձան մը որ իրիկուն ըլլալէ առաջ պիտի հալէր իտալական արեւուն մէջ։

Թէ մարդկութեան երկար, զոհաբերական պայքարի կատարելութեան այս մտածումը, երբ տիեզերականօրէն և լիովին կը հաւատան ու կը հասկնան, պիտի կ'ուրացնէ ամենախոր քաջաբերութիւնները ընկերային ծառայութեան համար, եղած է վախը նոյնիսկ անոնց՝ որոնք համոզուած

էին թէ այդպիսի կատարելութիւն մը անխուսափելի վախճան է։ Բրոֆէսէօս Կոլտվին Սմիթն Հիւսիսային Ամերիկեան Հանդէսին մէջ 1904ին հրատարակուած նշանաւոր փորձի մը մէջ, անկեղծօրէն կը խօսի այն վախին մասին թէ երբ բոլոր մարդիկ կը հաւատան, ինչպէս ինք կը հաւատայ, թէ անմահութիւն սուտ է, հանրութեան տրամադիր հոգին պիտի մեռնի և մեծ ներշնչումները պիտի կորնչին որոնք շարժման մէջ դրած են մեր ընկերային ծառայութիւնը և մեր կիրքը ի սպաս ռամկավարութեան։ «Ողջամիտ մարդ մը (որ չհաւատար անմահութեան), կ'եզրակացնէ նա, հաւանականաբար պիտի գոհանայ մէկդի թողելով բարեկարգութիւնները, և պիտի մտածէ թէ ի՞նչպէս ընէ որ կեանքի ճամբորդութիւնը կատարէ հանգստաւէտ պայմաններու մէջ և, եթէ կարելի է, իրեն հաճոյք պատճառելու ձեռով»։ Այդպէս է վկայութիւնը մեծ մարդու մը իր սեպական դաւանանքին հետեւանքներուն մասին։

Եթէ ըսուի թէ անմահութեան ճշմարտութիւնը չարգիլել որքալի վախճան մը մարդկութեան երկար, զոհաբերական յոգնութեանը, պատասխանը անմիջապէս ակներեւ է։ Ամբողջ ընկերային ծառայութեան նպատակը մարդուն յառաջդիմութիւնն է նկարագրի մէջ։ Սարսափները ճերմակներու գերեզմանութեան, քաղաքի գոհներու մէջ բնակութիւններու և կառավարութեան կաշառակերութեան, չարքները պատերազմի և գինեմոլութիւնը և բռնակալութիւնը, ամէնքը անոր մէջ կը կայանան որ կը ստորնացնեն, կ'ապականեն և վերջապէս վերջին աստիճան կը կործանեն մարդոց նկարագիրը։ Մարդասիրութեան անսպառ շարժառիթը այն չէ որ մենք մեղմացնենք կեանքի ամենավատ անիրաւութիւնները մինչև որ մեր վերջնական կազմալուծումը գայ, այլ այն որ մենք փոխենք անձնական նկարագրի թշնամի շարժապատները, և որ անձնական նկարագիրը յաւիտենական նիւթ մըն է, այն որուն միջոցաւ տիեզերքը կրնայ պահպանել իր բարոյական շահերը։ Անհատականութեան անսահման արժէքը, զոր անմահութիւնը կը հաստատէ, արժանաւոր կը դարձնէ որեւէ պայքար ընկերային արդարութեան համար։

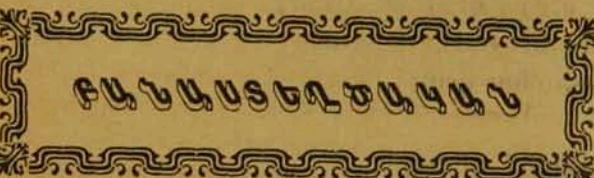
Հետեւաբար, երբ արդի մարդը անհոգ է ապագայ կեանքի մը հաստատման կամ ուրացման մասին, ան անհոգ է նաեւ մարդկութեան բոլոր խորագոյն խնդիրներուն շուրջ։ Անմահութեան ուրացումը մեզ կ'առաջնորդէ աշխարհ մը ուր մարդիկ մարմին են անցաւոր հոգեւոր կերպարանքով մը, ուր չկան մշտատե տարրեր, բացի այն ֆիզիքական ուժերէն, զորս կը շինեն արեւ-շաւկնային գրութիւնները և կը կործանեն զանոնք, ուր երկիրը ծալրագոյն անհոգութեամբ մէկդի կը նետէ իր ամենաթանկագին գանձերը, երբեք ներդաշնակութեան չվերածեր իր անիրաւութիւններուն ան-ներդաշնակութիւնը և իր բարոյական վատ-տակները պահպանելու միջոց չունի, ուր ոչ մէկ յաւիտենական արժէք անհատականութեան մէջ զոհողութիւն կը պատ-ճառէ անհատին մէջ հոգեւոր յատկութեան

համար կամ հիմք կը հայթայթէ ցեղին յուսալից ծառայութեան համար։ Եթէ յաւիտենական կեանքը ճշմարիտ է, ահա մեր աշխարհը, և ուշ կամ կանուխ մարդիկ պիտի երեւան հանեն զայն։ Այդպիսի աշխարհի մը պէտք է յարմարինք մեր կըրցածին չափ, եթէ սուտ է անմահութիւնը։

Անէացման դաւանանքին տանող այս պարզ արդիւնքը կ'առաջնորդէ բազմաթիւ խոհուն մարդիկ, — որոնք իրենց անելին տարած են մարդկութեան յոյսերը աշխարհի մը մէջ ուր մահը կը վերջացնէ ամէն բան —, հաստատել անմահութեան ճշմարտութիւնը, ոչ թէ որովհետեւ կրնան հաստատել զայն, ինչպէս կրնան հաստատել բազմապատկութեան ազիւսակը կամ ջերմութեան ընդարձակման ուժը, այլ որովհետեւ զայն կը գըտնեն անհրաժեշտ, իրրեւ հաւատքի ձեռնարկ մը, բանաւոր դարձնելու համար տիեզերքը։

(Շարունակելի)

X

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Մ Ա Յ Ր Ը

Սարի ետեւում մութ ու ամպամած,
Մի սիրուն գիւղ կայ, գիւղում մի խրհիք,
Առջեւում պարտէզ, ծառ ու ցանկապատ
Ու կապոյտ լնակ՝ խորունկ ու վնիս։

Ապրում է այնտեղ մի բարի պառաւ,
Մազերը նեմակ ու սիւսը գարուն,
Անպառ սիրով լեցուն եւ առաւ,
Գարնան ջրի պէս յորդ ու վարարուն։

Մի օր բաղդըն ինձ այդ գիւղը նետեց,
Բարի պառաւին ես հիւր գնացի,
Սիրով, արտուրախ նա ինձ ընդունեց
Ու բաժին հանեց իր անուշ հացից:

Կերանք, խօսեցինք լաւից, չարիքից,
Ես՝ իմն ասացի, ինքն՝ իրը պատմեց,
Ու մէկ էլ աչքս ընկաւ քարեփին^(*), —
Այնտեղ դրուած էր մի սիրուն պատկեր:

Երկա՛ր նայեցի, նայեցի, ապա
Ուզեցի հարցնել ո՞վ է այդ տղան,
Հագին չէրֆէզի, մէջքին սուր կապած,
Տեսնես պառաւի ի՞նչն է եղել նա...

— Ո՞վ է, ասացի այդ տղան կտրին,
Քո ի՞նչն է, մայրիկ ես ո՞ւր է հիմա...
— Է՛ն, նրա նանի արեւը կտրի,
Մինիկ տղէս է, կորած անգիւման:

Մինիկ տղէս է, հայրենի պաշտպան,
Որ մի օր կապեց թուր, զէնք ու զրան,
Թողեց տուն ու տեղ եւ ջանէլ խիզան
Ու կռիւ գնաց թշնամու վրայ:

Նրա հետ ինչքա՛ն տղերք գնացին,
Մէկից դասարկուեց մեր ամբողջ գեղը,
Մնում էի ես, որ համբէն բացուի,
Ու վերադառնար օճախիս ծուխը:

Մնում էի ես աչքս իր համբին,
Երբ թօփն էր գլուխ, կամ գիւլէն լալիս,
Թուում էր արփս, թէ ծխի ամպից
Կտրին բալէս է նրէն ինձ գալի...

Էսպէս անց կացաւ ուղիղ մէկ տարի,
Յետոյ էլ թռան մի քանի ամիս,
Զիւնը վեր կացաւ դիմացի սարից
Ու կռուից փախաւ մեր չար թշնամին:

(*) Թարեմ — պատին գտնած տախտակ, ափսէներ շարելու համար:

Թւումսին գնաց, փախաւ մեր գեղից,
 Կեանքը խաղաղունց. ապրուսն հեշտացաւ,
 Շատերը դարձան իրենց տուն-տեղին,
 Բայց մինիկ բալէս չվերադարձաւ:

. . . . .

Էն օրից քանի՜ տարի է անցել,
 (Ոչ գիր եմ ջոկում, ոչ թիւ ու հէսաբ)
 Մենակ իմ դուռը կրնկին բաց է,
 Եւ աչքս համբին, ոնց որ դու տեսար:

Եւ էս աշխարհի գործերի վրայ
 Ինչքան տղերք կան ու ինչքան խիզան,
 Թող գան, վայելեն ու յիշեն նրան, —
 Էն չիվան տղին — հայրենի պաշտպան:

Ու բող ետ գնան պատմեն ամենին,
 Որ սիրս թէ եւ ցաւել է վերից,
 Բայց տունս շէն է ու հոգիս բարի
 Եւ չեմ անիծում ես մեր աշխարհին:

Այլ ցանկանում եմ բոլոր քաջերին,
 Որ պատուով անցնեն իրենց մեծ համբէն,
 Թող ցաւ չնստի նրանց աչքերին,
 Ու պայծառ բաղդի սարերը չամպեն...»

Ու մայրը լռեց, շեմքին քառացած
 Մնում էի ես շուար ու ցաւով,
 Դարձեալ նա խօսեց եւ այսպէս ասաց —
 — Մի տղի բալաս, այլ վարդ ծիծաղով

Գնա աշխատիր մեր կեանքի համար
 (Տեսնում եմ դու էլ գործի տէր մարդ ես)
 Ու դու էլ ասա աշխարհին արար,
 Որ վերքը սրտիս փակւում է արդէն:

Մենակ, ես համբին թէ հանդիպեցիր
 Էն Մեծ, Մեծ մարդուն անունը ծանօթ
 Ասա, որ թէ եւ ցաւով ծնեցի,
 Բայց սիրով տուեցի միմուսար բալին:

Ս. Ղ. Ա. Ի Ն Ի

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԻՐԱԿԱՑԻՒՆ ԵՐԱԶԸ

Բանասերներու ծանօթ է Անանիա Շիրակացիին անունը՝ որ է. դարու գիտնական Հայ եկեղեցականներէն մին է։ Իր ուսումն ըրած է Տրապիզոնի մէջ՝ ժամանակին նշանաւոր յոյն վարդապետներէն Տիւքիկոսի ձեռքին տակ՝ որ լաւ հայերէն ալ գիտէր։ Անոր ունեցած այս առաւելութենէն օգտուելով Շիրակացիին՝ անշուշտ կանուխ կրցաւ դարգանալ յունարէն լեզուի մէջ, և արտաքին գիտութեանց համար ալ հաւասարապէս զօրանալ։

Ութամեայ շրջանով հետեւեցաւ Շիրակացիին ուսումնական այն ծրագրին՝ որ Բաղեակ գիտութեանց ամփոփումն էր, այսինքն Թուրքանութեան, Երկրաչափութեան, Աստղաբաշխութեան և Երաժշտութեան։ Յետոյ եկաւ իր բնագաւառը, ուր բազմաթիւ ուսանողներ ժողովեց իր շուրջը, սակայն անոնք երկարժամանակեայ աշխատութեան մը շրջանը դեռ չաւարտած՝ մէկիկ մէկիկ ցրուեցան իր քովէն, վասնզի ժամ առաջ Ուսման կոչուեցաւ տեղը բռնած էր զիրենք, ու մտաւոր զբաղումները չկրցան դարման մը ըլլալ ա՛յն ձանձրոյթին՝ որ իրենց ջիղերը կը խղրատէր։ Շիրակացիին այն օրէն սա տխուր գաղափարն ունեցաւ՝ թէ «Հայերն իմաստ և գիտութիւն չեն սիրեր, այլ ծոյլ են ու ձանձրացող»։

Մենք հոս նպատակ չունինք ցոյց տալու թէ ի՞նչ էր իսկապէս Շիրակացիին ունեցած գիտութեան արժէքը, և ո՛չ ալ դատապարտելու՝ տասնեակ տարիներու շրջանէ մը փախչող ուսանողներու անհամբերութիւնը, որոնք՝ միւս կողմանէ՝ պարսաւանքով ալ խօսիլ չխղճեցին իրենց վարդապետին նկատմամբ, ինչպէս ինքը կը գանգատի։ Բաւական կը սեպենք միայն պատմել իր երազը՝ որ գիտնական հանգամանք մը ունի գէթ ա՛յնչափ՝ որչափ կըրնայ ունենալ մտածութիւններն առարկայացնող երազ մը։

Այնպիսի դարու մը մէջ՝ յորում ընդունուած գիտական ծանօթութիւններու սահմանէն դուրս բան մը խորհիլը կամ խօսիլը այլափառութեան հետ շատ չուտով կրնար շփոթուիլ, միտքերու այն կրաւորական վիճակին մէջ՝ յորում լաւագոյն ողջմտութիւնն էր խնդիր չյուզել կամ չհետադօտել՝ թէ ի՞նչ բանի վրայ դրուած են արդեօք երկրին հիմերը, «Զի այս և ասոնց նման խնդիրները, ինչպէս կը զրէր երբեմն Ս. Բարսեղ (Վեցօրէք, ձառ. ա.), կրնային ցնորեցնել միտքն ու իմացականութիւնը և ճշմարտութեան հեռանալու պատճառ ըլլալ»։ Այո՛, այդպիսի դարու մէջ Շիրակացիին չէր գաղբեր իր ուղեղն այդ հարցերով տանջելէ, թէպէտ և անբաւական մնաց քայլ մը առաջ տանելու իր ժամանակին գիտութեան ընթացքը։

Եկեղեցւոյ հայրերուն մէջ հերքման նիւթ եղած կարեւորագոյն հարցերէն մին ալ սա էր՝ թէ հակոսնեաներ կայի՞ն արդեօք, այսինքն՝ երկրին թէ՛ վրան և թէ՛ տակը (հասարակ բացատրութեան մը համեմատ) բնակիչներ կամ կենդանիներ և այլն կը գտնուէին։ — այս խնդրին զոյգ կ'ընթանար նաև երկրին զնդաձեւութիւնը —։ Արդ՝ Շիրակացիին խօսելու ատեն հակոսնեաներու նկատմամբ, (Աստղաբաշխութիւն, յաղագս երկրի) նախ արտաքին փիլիսոփաներու կարծիքները յառաջ կը բերէ, որոնք կը վարդապետէին՝ թէ ինչպէս ճանձերը խնձորի մը շուրջը՝ այնպէս են մարդիկ ալ երկրին բոլորտիքը և այլն. ապա կը ջրէ այդ ենթադրութիւններն իբրև մեծ անմտութիւն, և Աստուածաշունչ մատենին իբրև հակառակ տեսութիւններ։ Բայց յետոյ անմիջապէս՝ այդ նիւթին վերաբերմամբ իր երբեմն ունեցած տարակուսանքը միամտութեամբ կը խոստովանի ըսելով. «Պէտք է որ յայտնեմ ձեզի թէ այս խնդրին համար ես տարակոյսներ ունեցայ, թէպէտ և մարգարէներէն՝ Աստուածաշունչէն և Եկեղեցւոյ վարդապետներէն ուսած էի թէ հակոսնեաներ չկան. սակայն ինծի շատ հաւանական կ'երեւէր անոնց գոյութիւնը, և իմ այս մտածումիս անհամաձայն չէի նշկատեր Աստուածաշունչ զիրքը։ Պատիւ Շիրակացիին, որ մտքին առաջին կապանքը պիտի յաջողէր քակել՝ եթէ ուրիշ խորհրդաւոր հանգոյցներ զինքը չկաշկան-

դէին: Հետագայ դարերուն մէջ՝ մեծ դրժ-
ւարութեամբ և երկարատե պայքարներով
վերջնականապէս լուծուած գտած այդ խն-
դիրը կանուխէն պիտի կրնա՞ր ուրեմն ըս-
տեղծել Շիրակացին: Աստուածաշունչի և
գիտութեան մէջ համաձայնութիւն մը են-
թադրելով, թէպէտ և դժբախտաբար մեզի
անծանօթ մնացած են իր այն ձեռնարկու-
թիւնները՝ որոնցմով այդ հաշտութիւնը կը
կարծէր իրական ընել: Երազ մը սակայն
բաւական եղաւ իր խորհուրդները խախ-
տելու. ահա ինչ որ կը պատմէ ինքը. «Մի՛
եպերէք զիս, սիրելիներ, ծածկագէտը զի-
տէ թէ չեմ ստեր: Առաւօտ մը ժամերգու-
թեան ատեն» երբ Ս. Եւզինէոսի վկայա-
բանին մէջ (ի Տրապիզոն) կ'աղօթէի, և
այս մտածումով միտքս կը ծփար, քունը
վրաս ծանրացաւ: Երազիս մէջ կը տես-
նէի՝ թէ արեւը ծագած պահուն դէպի եր-
կիր կ'իջնէր. յառաջ վազեցի և զրկեցի
զայն. ոսկի մազերով՝ անմօրուս պատանի
մըն էր նա, և շրթունքներն ալ ոսկեզօծ.
ճերմակ ու փայլուն հանդերձներ հագած
էր, ու սաստիկ լոյս մը կ'ելնէր իր բերնէն:
Ըսի իրեն՝ թէ շատո՞նց ի վեր փափաքս էր
իրմէ բան մը լսել: Օն ուրեմն, պատմէ՛
ինծի. «Երբ մեզմէ ծածկուիս դուն» որո՞ւ
կ'երթաս լոյս սփռելու. երկրի տակ ուրիշ
կենդանիներ կ'ա՞ն թէ ո՛չ: Նա պատասխա-
նեց. Ո՛չ, այլ լեռներուն և ափափայ ձո-
րերուն ու անոնակ անձաներուն լոյս կու-
տամ: — Խեղճ Շիրակացին տրտմութեամբ
արթնցաւ իր քունէն. ճիշտ չէ՞ր արեւուն
պատասխանը, սուտ կը խօսէր հովեռական
նուազին այն դիւցազնը «որ ամէն բան զի-
տէր և ամէն բան կը տեսնէր»: Բայց ե-
րազի մէջ երկնքի մեծ լուսաւորին տուած
սուտ վկայութենէն յետոյ, արթնութեան
մէջ եկեղեցւոյն մեծ լուսաւորներէն մին
համարուող վարդապետը (Տիւքիկոս) սխալ
վկայութեամբ միեւնոյն կարծիքը պիտի
հաստատէր: Շիրակացին սրտի յուզումով
պատմեց իր երազը Տիւքիկոսին. — «Ինծի
ինչո՞ւ չէիր հարցնէր, ըսաւ յոյն վարդա-
պետը, դժկամակելով անշուշտ որ հայ վար-
դապետը յանդուգն բաներ սկսած էր որո-
ճալ իր մտքին մէջ. և չարիք մը խելու-
փութկոտութեամբ՝ վար առնել տուաւ Ամ-
փիլոքոսի օրբայ մեկնութիւնը. բացաւ զայն,
ու ցոյց տալով անոր մէջէն մէկ երկու նշա-

նակելի համարներու բացատրութիւնը՝ որ
հակոսեցանքնու ըմբռնումին հակառակ
կ'ելնէին՝ լռեցուց Շիրակացին: Մէկ վայր-
կեանի մէջ՝ գէթ դէմանդիմանութեան ու-
ժով մտածուած բան մը զոհ գնաց սա ան-
խելք համոզումին թէ «պէտք էր հաւա-
տալ մեծ վարդապետին ու անոր նմանե-
րուն»: Կ'երեւի թէ նոյն օրը երկրաշարժի
խնդիրն ալ միջադէպ մը եղաւ, սակայն
Սաղմոսին մէկ բանաստեղծական տողովը
ա՛յն ալ գտաւ իր լուծումը Տիւքիկոսի բեր-
նին մէջ. «Ո հայի յերկիր և տայ դողալ
սմա» (Սաղմ. ՃԳ. 31). — Շիրակացին ալ
պահ մը դողաց. . . յաղթութիւնը Տիւքի-
կոսի կողմէն էր:

Սխալ իմացուած հեղինակութիւններ
որչափ կը ծայրատեն միտքը: Եթէ Շիրա-
կացին ծնած ըլլար այնպիսի միջավայրի
մը մէջ՝ ուր փոխանակ արեւը երազելու՝
կարենար զննել զայն, Տրապիզոնի Ս. Եւ-
զինէոսը ո՛չ նուազ նշանաւոր պիտի ըլլար
իրմով՝ որչափ եղաւ Պիոսայի եկեղեցին Գա-
լիլէոսով:

Հակոսեցանք՝ երթադրել վարի կողմը
երկրին՝ որ շատերու համար Մովսէսի շի-
նած տապանակին ձեւն ունէր՝ վտանգաւոր
էր արդարեւ, ինչպէս ըսինք, և դայթա-
կղեցուցի՛չ՝ պարզ հաւատացեալի մը հա-
մար: Նոյնպէս երկրին գնդաձեւութիւնը
պաշտպանող փիլիսոփաներն իսկ բարինե-
րու կարգը դասել՝ նուազ անխոհմ յայ-
տարարութիւն չէր՝ ինչպէս համարձակե-
ցաւ ընել Շիրակացին: Զէ՞ մի որ ամենուն
պատասխանը տուած էր արդէն Լակտան-
տիոս. «Անոնք որ հակոտնեաներու գոյու-
թիւնը կը պնդեն, կը զրէր նա իր Ասուա-
ծային Ամիմանադրութիւն գործին մէջ,
խելք ունի՞ն արդեօք: Ո՞վ կրնայ համոզ-
ուիլ որ ոտքերնին վեր ու գլուխնին վար
մարդիկ կան, կամ թէ ամէն ինչ որ կեցած
է հոս՝ հոն կախուած ըլլայ, կամ անձրեւն
ու կարկուտը վեր ելնելով իյնան. . . ալ
ի՞նչ հարկ զարմանալու՝ թէ Բարեւոն իր
կախաղանաւոր բուրաստաններն ունեցաւ՝
որոնք աշխարհի հրաշալիքներէն մին էին,
քանի որ փիլիսոփաները ծովեր՝ քաղաք-
ներ ու լեռներ կը կախեն»: Օգոստինոսն
ալ նոյն բանը կրկնեց տարբեր բացատրու-
թիւններով. իսկ Գաղայի Պրոկոպիոս ե-
պիսկոպոս (Զ. դար) աւելի հանճարեղ ձեւ-

նարկ մը գտաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ ինչպէս նաեւ երկրի գնդաձեւութիւնը մերժելու համար. «Եթէ հակոտնեաներ գտնուէին, կ'ըսէր նա, պէտք էր որ Յիսուս Գրիստոս անո՛նց ալ երթար» (1):

Շիրակացիէն հազիւ դար մը վերջը՝ իրլանտացի երէց մը հակոտնեաներու կարծիքին մէջ այլ ընդ այլոյ ենթադրութիւններ ալ մուծելով՝ պաշտպանեց զայն, բայց Պոնտիփակիոսի թելադրութեամբ քիչ մնաց որ պապը եկեղեցական բոլոր պատիւներէն զրկէր զինքը: Ուրիշներ ալ յետոյ իբրեւ կասկածելիներ իրենց հաւատքին մէջ՝ այդ խնդրին վերաբերմամբ դատապարտութենէ զերծ չկրցան մնալ:

Դպրոցական փիլիսոփայութեան ժամանակամիջոցին՝ զիտական այսօրինակ վէճեր՝ որոնք Ս. Գրքին յայտնապէս հակառակ ըլլալու բնութիւնն այլեւս չունէին, տակաւ դադրեցան մահ սպառնացող վտանգներ ըլլալէ: Մեծն Ալբրեղ (ԺԳ. դար) ընդունեցաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ թէպէտեւ իր կարծիքին դէմ ուժգին զինուեցան ծիրանաւորն Տ'Ալլի և եպիսկոպոսն Տոսգատ, հիմնուելով Ս. Պօղոսի առ Հռովմայեցի թուղթին Ժ. Գլ. 18 համարին վրայ. «Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառնոցա (աւետարանչաց), և ընդ ծագս Տիեզերաց խօսք նոցա»: ու կը պնդէին՝ թէ կարելի էր որ այնպէս ըլլար, այսինքն՝ մինչև Տիեզերքին ծայրերն աւետարանիչներու խօսքը հնա՛ր էր որ տարածուէր՝ եթէ հակոտնեաներ գտնուէին:

Այս ամէն սնոտի ու քմահաճ առարկութիւններուն ջախջախիչ հերքումը տուին աշխարհի շուրջը կատարուած ճամբորդութիւններն և տիեզերական գիւտերը:

Վա՛խ որ մեր հանճարեղ Շիրակացին իր արեւափառ երազէն խաբուեցաւ. Տիեզերիկոսի աւանդական ազդեցութեան լուծը կրող այդ հզօր միտքը՝ տարակոյս չկայ թէ եւրոպական զիտութեան մէջ զուգընթացիկ շարժման հաղորդ պիտի կրնար ընել զմեզ՝ եթէ Լինցի Գիմնասիոնին մէջ աշակերտած ըլլար Գեյլէրի մը:

Սակայն՝ ենթադրելով պահ մը թէ այդպիսի պատրաստութեամբ ներկուռ՝ աշակերտել ուզած ըլլար Շիրակացին իր շուրջը հաւաքուողները, կրնայի՞նք վստահ ըլլալ թէ անոնք պիտի չցրուէին իր քովէն մէկիկ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅ ՏԱՃԱՐԸ

(ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽՈՐԳ ԹԻՒՆ)

Ս. ՏԵՂԵԱՅ ՀԱՐՅԸ

1517-ին Սէլիմ առաջինի ձեռքով Պաղեստինը Թուրքերէն նուաճուելով կը կըցուէր Օսմանեան կայսրութեան, ասով երեւան կուգար Ս. Տեղեաց հարցը որ նախ սկիզբ առաւ Պրանչիսկեաններու և Յոյնեան միջև, և ապա ԺԺ. դարուն կցուեցաւ Արեւելեան հարցին:

Յոյներ՝ վայելելով Օսմանեան հպատակութեան բոլոր առաւելութիւնները, կը ջանային զրկել Պրանչիսկեանները իրենց առանձնաշնորհեալի գիրքէն, չունենալով հանդերձ հակազդող զօրաւոր վաւերագրեր, անոնք դարձեալ յաջողեցան քանի մը նախարարներու մեղսակցութեամբ ձեռք ձգել Օմար (638) և Մուավիա (681) խալիֆաներու կեղծեալ ֆէրմաններու օրինակները: Այս կեղծեալ փաստաթուղթերով և առատ կաշառքով անոնք Թուրքերէն կը պահանջէին Սրբավայրին զանազան մասերը, որոնք 1630-էն մինչև 1637 թուականը վեց անգամ սեպհականատէր փոխած են, շնորհիւ այն մեծագումար կաշառքներուն որոնք կը տրուէին կաշառակեր Մուրատ Դ. ինքնակալին (1623–1640):

Անկասկած, Պրանչիսկեաններ պիտի չը կրնային երկար գիմանալ այս վէճին որ ընթացք կ'առնէր էնթրիկներով և նենգու-

մէկիկ, կամ իրենց հասարակ պարսաւանքներուն հետ պիտի չխառնէին նաեւ կրօնական ամբաստանութեան մը մոլեռանդ գանգատները... Ո՛չ, ո՛չ, «ծոյլերն ու ձանձրացողներն» որոնք Ռաբբի կոչուելու տենդէն բռնուած՝ կ'արհամարհեն իմաստ եւ գիտութիւն, միշտ միեւնոյն դատապարտութիւնը պիտի կրէին Շիրակացիէն, թէ իսկ անոր երազը տեսակ մը յայտնութիւն ուզէին մեկնել...:

Ե. Ե. Դ.

թեամբ (ինչպէս չկրցին Վրացիները, եթովպացիներն ու Ասորիները) առանց զօրաւոր միջամտութեանը Ֆրանսայի որ այդ օրերուն կը հանգիստանար իբրեւ պաշտօնական հովանաւորը ու վերահսկիչը Ս. Տեղեաց (17)։

Տեղի տալով Ֆրանսայի բողոքներուն — որ իրեն յենակէտ ունէր նաեւ Աւստրիան, Սպանիան, Բոլոնիան և Վենետիկը — Թուրքիա կազմեց յանձնախումբ մը ուսումնասիրելու երկու հակառակորդ կողմերու ներկայացուցած վաւերագրերը։ Յանձնախումբը մանրակրկիտ քննութեանէ մը վերջ յայտարարեց թէ Լատիններու վաւերագրերը վաւերական են և անխաբար, իսկ Յոյներունը անվաւեր և կեղծ, որմէ յետոյ հրամայուեցաւ որ Լատինները վերահաստատուին իրենց իրաւունքներուն մէջ, այնպէս ինչպէս որ էին 1630-ին։ Վճիռը հանգիստաւոր կերպով հրապարակուեցաւ Երուսաղէմի մէջ 1690 Յունիս 25-ին, ի ներկայութեան կառավարական կազմին և հակառակորդ կողմերուն, և 29 Յունիսին Հայր Կիւսթօտը հանգիստաւոր պատարագով մը տիրացաւ Ս. Գերեզմանին և միւս յաւիւրէտակուած վայրերուն։

Հովանաւոր ուժին՝ Ֆրանսայի միջամտութեամբ տրուած այս վճիռը Կաթօլիկներու համար անխորտակելի վկայութիւն մը եղաւ ինչպստ իրենց պատմական և իրաւական սեպհականութիւններուն։ Այս վճիռը եղաւ նաեւ հիմը բոլոր այն դաշնագրերուն որոնք տէրութիւնները կը կնքէին Թուրք կառավարութեան հետ, ինչպէս նաեւ մաս կազմեց 33դ յօդուածին այն դաշնագրին որ յետոյ կնքուեցաւ Ֆրանսայի եւ Բարձրագոյն Դրան միջև 1740-ին։

Հանրի Մաունդրել (Henry Maundrell) անգլիացին, որ Երուսաղէմ գտնուած է 1696-97 թուականներուն, հետեւեալ կերպով կը պատմէ Ս. Գերեզմանին դրութիւնը. «Ի հնումն իւրաքանչիւր քրիստոնէական համայնք Ս. Տեղեաց մէջ փոքրաթիւ եկեղեցականներ կը պահէր և իւրաքանչիւր համայնք հոն ունէր իր յարկաբաժինը, կային հետեւեալ համայնքները. Լատիններ, Յոյներ, Ասորիներ, Հայեր, Եթովպացիներ, Վրացիներ, Նեստորականներ,

Ղպտիններ, և բոլորն ալ ունէին իրենց սեպհական տեղերը եկեղեցիէն ներս, բայց այս բոլոր համայնքները բացի չորսէն ստիպուած էին լքել իրենց դիրքերը, որովհետեւ չէին կրնար դիմանալ ծախքերուն և տուրքերուն որ Թուրք իշխանաւորներ կը հարկադրէին անոնց։ Լատինները, Յոյները, Հայերը և Ղպտինները հոն տակաւին կը պահէին իրենց ստացութիւնները, այս վերջինները միայն հոն ունէին շատ խեղճ ներկայացուցչութիւն մը, ու Հայերը պարտքի տակ ըլլալով ստիպուած էին հետեւել ճակատագրին անոնց որոնք Թողլքած էին իրենց ստացութիւնները»։ Սակայն ասկէ յետոյ ԺԸ. դարուն թէ Ղպտիններ և թէ Հայերը ձեռք ձգելով դրամական լայն միջոցներ, յաջողեցան ոչ միայն պահել իրենց տեղերը, այլ նոյն իսկ աւելցնել։

Ֆրանչիսկեաններ քրիստոնեայ տէրութիւններու օգնութեամբ կրցին զիմագրաւել բոլոր ծանր ծախքերը, և ի վիճակի եղան ստանձնել ուրիշ համայնքներէ լքուած շատ մը տեղեր, և վերջապէս 1719-ին իրենք առանձինն վերանորոգեցին պազլիլիքի փայտաշէն գմբէթը։ E. Horn ֆրանչիսկեանը որ 1725-ին Ս. Գերեզմանի փոքր վանքի տեսուչ կարգուած էր, իր Պատկերագիրտութիւն Ս. Տեղեաց (Ichonographiae Locorum Terrae Sanctae) գործին մէջ կը նկարագրէ նոր շինութիւնը իր բոլոր մասերով, և իր գործի յատկագծին մէջ հետեւեալ կերպով կ'աւանդէ իւրաքանչիւր համայնքի ստացութիւնները. —

Լատիններ. — Ս. Գերեզմանի մատուռը, Գողգոթայի վրայ՝ Ուաշելութեան մատուռը, Պատանատեղին, Դիւտ Ուաշի մատուռը, Յիսուսի իր մօր երեւման մատուռը յարակից վանքով և Վերնատունը բոլորաշէնին շուրջ։

Յոյներ. — Քաթօլիքոնը, Քրիստոսի բանտին մատուռը, Ս. Ղուկիանոսի մատուռը, Չաղանաց մատուռը։

Հայեր. — Ս. Հեղինէի մատուռը, Հանգերձից բաժանման մատուռը, և իրենց վերնատունը⁽¹⁸⁾։

(18) Ըստ ժամանակակից Հաննէ պատմագրին (Յովհ. Եպս. Երուսաղէմացի) այդ օրերուն — ինչպէս ցարդ — մեր ստացութեանց մաս կը կադմէ նաեւ Յովսէփ Արեմաթացիի մատուռը։ Այս առթիւ պէտք է նշել որ ներկայ յօդուածին

(17) Լատինական սեպհականութեանց միայն։

Դպտիներ. — Ս. Գերեզմանին յենած մատուռը:

Ասոնք են համայնքները որոնք մինչև այսօր ունին իրենց պաշտօնական բնակութիւնը Ս. Յարութեան մէջ, սակայն շատ տարբեր սահմանադրութիւններով:

Այս աւանդական հաւասարակշռութիւնը յետոյ խախտեցաւ 1757ի Ծաղկազարդի Կիրակին, երբ Յոյներ մեծ ռեֆորմացիոն Ս. Յարութեան մէջ գտնուող Լատինական ամէն արձանագրութիւն, ու իրենց նպատաւոր նոր կացութիւն մը ստեղծեցին, որուն հանդէպ սակայն Կաթողիկէներ — իրենց հետ ունենալով մասնաւորաբար Ֆրանսան, չի դադրեցան բողոքելէ և արդարութիւն պահանջելէ: Ու այդ շրջանին է որ Օրթոտոքս Եկեղեցին յաջողեցաւ ստանալ կարգ մը առաւելութիւններ, զորս այսօր կը վայելեն միւս երկու համայնքներուն համահաւասար:

Իսկ 1808ի խորհրդաւոր հրդեհէն յետոյ, Յոյներ՝ զօրաւոր կերպով պաշտպանուած Ռուսիայէն, կրցան ստանալ Ֆէրմանը որով կը թոյլատրուէր իրենց առանձին վերաշինելու Տաճարը: Նորոգման և վերաշինութեան այս կարեւոր իրաւունքը, որ ասկէ առաջ տարամբերօրէն վերապահ-

ուած էր Լատիններուն, կը գրգռէր Կաթողիկ ազգերը Ֆրանսայի գլխաւորութեամբ ընդդէմ այս նորոգութեանց բողոքելու Բարձրագոյն Դրան, և պահանջելու իրենց ինպատոյ յայտարարութիւնը թէ, Յոյներու այս վերանորոգչական ձեռնարկները չէին նուազեցներ Լատիններու աւանդական իրաւունքները, և զիւանագիտական բանակցութիւններու շնորհիւ ստացան երկու ֆէրմաններ, մին՝ 1810-ին, միւսը՝ 1811-ին, որոնցով կը հրամայուէր որ ամէն ինչ վերահաստատուի ըստ նախկինին, բայց ահաւասիկ երկու ուրիշ նոր ֆէրմաններ գողցուած թուրքերէն, մէկը Յոյներու կողմէ 1818-ին և միւսը Հայերու կողմէ 1821-ին, կը ստիպէին Լատինները յակամայս ընդունելու երկու համայնքներուն իրաւական հաւասարութիւնը Ս. Գերեզմանի մատրան մէջ:

Ու ծայր կ'առնէ ամբողջ զիւանագիտական աշխատանք մը, ուր Ֆրանսա նեցուկ ունենալով Սպանիան, Պելճիգան, Աւստրիան և Սարտենիան, յանուն ամբողջ Կաթողիկոսութեան, կը պահանջէր թուրքիւնէն որ Լատին կրօնաւորներ վերահաստատուին Սրբատեղեաց իրենց ստացութիւններուն մէջ, որոնք ապահովուած էին 1840ի դաշնագրին 33րդ յօդուածով:

Ֆրանսացիներէ և թուրքերէ բաղկացած խառն յանձնախումբ մը նշանակուած Բարձրագոյն Դրան կողմէ, 1851-ին իսկապէս ալ կը ճանչնար Կաթողիկներու բոլոր հաստատութիւնները և արդէն Սուլթանը պատշաճ հրովարտակը տալու վրայ էր երբ Նիքօլա Ա. Ջարը արգելք կը հանդիսանար հրովարտակի ստորագրման, պարտադրելով գոյավիճակին անփոփոխ պահուիլը, սպառնալով հակառակ պարագային, զիւանագիտական յարաբերութեանց խզում: Երբոր այսպէս խառն յանձնախումբը ձգձգուեցաւ, թուրք կառավարութիւնը իրեն հիմ յայտարարութեան մը — ձեւականօրէն, և ի հաշիւ իրեն կատարուած — կը մերժէր Ֆրանսացիներու բոլոր պահանջները, եւ Ապտուլ Մէճիտ Սուլթանը 1852-ին հրովարտակ մը կու տար երուսաղէմի Յոյն պատրիարքին, որով կը հրամայէր գոյավիճակին (Statu quo) անխախտ պահպանումը, բացի ի հաշիւ Լատիններու եղած կարգ մը փոքր թոյլտուութիւններէ:

կցուած Ս. Յարութեան Տաճարի քարտէսին մէջ, ուր ազգերու սեպհականութիւնները նշուած են տարբեր գունաւորութիւններով, յիշեալ Արեւմտացիի մատուռը ցոյց կը տրուի որպէս ասորական ստացութիւն, մինչ այդ մատուռը այսօր մեր սեպհականութիւնն է, մեր տրամադրութեան տակ կը գտնուին մատրան բանալիները, մերն են կանթեղները, մուտքին նկարները, խորանը՝ իր հայերէն արձանագրութիւններով, մատուռին մաքրութեան պարտականութիւնը, ինչպէս նաեւ հոն որ և է ատեն պաշտամունք կատարելու իւրաւունքը: Իսկ Ասորիներ ամէն Կիրակի սոյն մատրան մէջ Ս. Պատարագ մատուցանելու արտօնութիւնը ունին միայն: Մեզի այնպէս կը թուի թէ սոյն քարտէսին վրայ Լատիններ մտահոգութիւնը ունեցած են իրենց սեպհականութիւնները, եթէ ոչ աւելի, զոնէ հաւասար ցուցնել Հայկական և Յունական սեպհականութիւններուն, Հաւանաբար այդ պատճառաւ սոյն մատուռը նշանակուած է իբրեւ ասորական, ինչպէս որ միջազգային գործածութեանց յատկացուած և սակայն Հայկական և Յունական սեպհականութիւն եզոզ համբաներ, աստիճաններ, միջանցքներն ալ նշանակուած են իբրեւ միջազգային ստացութիւն, ինչ որ ճիշտ չէ քնաւ, համաձայն Ս. Տեղեաց մէջ ի զօրու սեպհականութեանց կարգերուն:

Այս հրովարտակը որ հաստատեց — առժամեայ կերպով — դատաստանական նոր կացութիւն մը, սակայն ատկէ առաջ արդէն իսկ գոյութիւն ունէր և ճանչցուած ալ էր ստացուած իրաւունքներու բռնաբարութեամբ մը: Իզուր կը սպասուէր ուրեմն որ վերջնական որոշ կանոնի մը վերածուի հարցը, և տարտամ բանաձեւով այս հրովարտակը — որ որդեգրուեցաւ նաև 1878-ին Պերլինի Վեհաժողովէն՝ ցարդ ի զօրու է Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս:

ԳՈՅԱՎԻՃԱԿԻ (STATU QUO) ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ
ԿԱՆՈՆԸ, 1917-ԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՅՍՈՐ ԵՒ
ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ԽՆԱՄԱՍԱՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

1917-ին Պաղեստինին թրքական լուծէն ազատագրուածովը ամբողջ քրիստոնէական աշխարհը կը ցնծար և կը յուսար որ Ս. Տեղեաց մանուածապատ հարցը պիտի զբաւէր վերջնական ու արդար լուծուի մը: Ս. Երկրի Ֆրանչիսկեան Կիւսթոտիան եւ երուսաղէմի Յոյն պատրիարքարանը 1919 թ. խաղաղութեան ժողովին ներկայացուցին իրենց յուշագրերը Սրբատեղիներէն ներս գոյութիւն ունեցող իրաւական դրութեան շուրջ, և արդէն իսկ շատ ծանօթ է այս խնդիրներու նկատմամբ Պապական Աթոռին շատ մօտէն հետաքրքրութիւնը:

Սակայն դիւանագիտական բանակցութեանց մէջ չուզեցին հարցը նկատի առնել և յանձնուեցաւ յատուկ յանձնախումբի մը քննութեան, որ պիտի կազմուէր Պաղեստինի խնամատարութիւնը օրինադրող գերին 14րդ յօդուածին համաձայն, ճիշտ այդպիսի նպատակի մը համար: Դժբախտաբար խնամատար Իշխանութիւնը 1922-ին մերժեց յանձնախումբի մը կազմութեան ծրագիրը, և համաձայն 1924-ին Լոնտոնէն արձակուած վճռագրի մը, Սրբատեղեաց շուրջ տարակարծութիւնները կը յանձնուէին Պաղեստինի Անգղիական խնամատարութեան ձեռնհասութեան, որ իբրեւ յաջորդ թըրքական իշխանութեան՝ պարտէր նկատի առնել խնդրին գոյավիճակը այնպէս ինչպէս որ սովորութիւնը ներմուծած էր Սըրբափայլէն ներս:

Յարգ տեւող կացութիւնը հետեւեալ սկզբունքներով կ'առաջնորդուի. ոչինչ

կրնայ փոփոխուիլ կամ ի նորոյ ներմուծուիլ, ըլլայ ան Տաճարին սեպհականութեան շուրջ և կամ պաշտամունքային դրութեան մէջ, ամէն ինչ պէտք է կարգաւորուի համաձայն 1852 թ. Սուլթանական հրովարտակին որ իր կարգին ցուցուած է 1757 թ. վճիռին:

Տեսնենք հիմա ուրեմն ստացութիւններն ու պաշտամունքային դրութիւնը:

Ստացութիւնները. — Ստացութեան հատուածներով, Տաճարը ստորաբաժնուած է այնպիսի ձեւով մը որ որոշ մասեր սեպհականութիւնն են մէկ համայնքի մը, իսկ որոշ խորաններ ընկերովի սեպհականութեանց մաս կը կազմեն, և կան տակաւին ուրիշներ որոնք վիճելի են: Իւրաքանչիւր համայնքի իրաւունքները նշանակուած են կանթեղներու, զարդերու, նկարներու, աշտանակներու և մանաւանդ վերանորոգութիւններու իրաւունքով, այս վերջինը մանաւանդ մեծ կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ տանիքի մը, պատի մը, խորանի մը կամ մատուռի մը վերանորոգութիւնը կը հետեցնէ ձեռնարկողին բացարձակ սեպհականութիւնը: Կանթեղ մը, նկար մը կախելու և կամ դուռ մը նորոգելու իրաւունքը կը հետեցնէ տարամերժ ստացութիւն այդ մոյթին կամ պատին վրայ:

Այսօրուան աչքի զարնող դժուարութիւնը Statu quo-ի կիրարկումն է որ կ'անդամալուծէ շէնքի պահպանման ի հաշիւ ամէն օգտակար նախաձեռնութիւն: Այսօր քանով ալ չի վերջանար սակայն այսօրուան դժբախտ վիճակը:

Վիճելի մասերուն մէջ ոչ մէկ համայնք արտօնուած է նորոգութիւններ կատարել, ընկերովի մասերուն մէջ մասնաւոր համաձայնութեամբ մը կրնան վերանորոգութիւններ կատարել, սակայն այս համաձայնութիւնը չի կրնար իրագործուիլ քանի որ վերաւորեալ մասերու նորոգութիւնը պիտի առաջնորդէր օրինականացնել անցեալի յափշտակութիւնները: Իսկ տարամերժ մասերուն մէջ կարելի է ընել անհրաժեշտ նորոգութիւնները պայմանաւ որ միւս երկու համայնքները ևս ստանան նոյնանման արտօնութիւն, իրենց մասերուն մէջ ևս կատարելու անհրաժեշտ նորոգութիւններ:

Ինչպէս որ 1927ի զօրաւոր երկրաշարժէն վերջ Յոյներ պահանջեցին իրենց ծախքով վերաշինել Քաթոլիքոնի վնասուած գմբէթը, անոնք արտօնուեցան այն համաձայնութեամբ միայն որ Լատիններն ալ նորոգեն Գողգոթայի իրենց Խաչելութեան մատուռը ու Հայերն ալ Ս. Հեղինէն, ինչ որ իրագործուեցաւ ետքէն երեք համայնքներու կողմէն:

Սակայն անհրաժեշտ վերանորոգութիւններու պարագային Պաղեստինի կառավարութիւնը հիմ ունենալով Հոգատարութեան 13րդ յօդուածը և Հնութեանց վերաբերեալ 1929ի վճռադիրը, կրնայ միջամտել ուղղակի կերպով, սակայն առանց միջամտելու նաեւ ծախքերու սակին որ համայնքները պիտի տրամադրէին նորոգութեան գործին համար:

Իսկ երբ տեսնուեցաւ որ Քաթոլիքոնի վերանորոգուող գմբէթը իր ծանրութեամբ կը սպառնար զինք վեր բռնող կամարակապերու դրութեան, կառավարութիւնը շինութիւնը փրկելու մտահոգութեամբ, անմիջապէս դադրեցնել տուաւ աշխատանքները, թէքնիք տեղեկագրութիւն մը ընելով Սրբավայրի տոկունութեան շուրջ: Տեղեկագիրը իրապէս մտահոգիչ էր, Ս. Գերեզմանը վտանգին տանկն էր վերահաս փլուզումի մը, ըլլայ դէպի դուրս տալալով, ըլլայ շրջագիծ պատերուն և կամ բոլորաշէնի մոյթերուն փլուզումովը, և կամ անոնց ուղղաձիգ մարմիններուն ճաթումովը: Հոգատար իշխանութեան ճարտարապետ H. Harvey-ի առաջարկին վրայ 1934-ին անմիջապէս դարձան տարուեցաւ յենարանելու ճակատը և պողպատ գօտիով կապելու բոլորաշէնին մոյթերը:

Այն ատեն Լատին համայնքը իրապէս մտահոգուած, կը խնդրէր կարծիքը նշաւաւոր ճարտարապետ L. Marangoni-ին, որ Harvey-էն նուազ մտահոգուած կ'երեւէր, և կ'առաջարկէր հաստատել քօնթօլ մը բազմաթիւ գածէ ու ապակիէ փորձիչներով, այսպէս ստուգելու համար ճեղքուած քնքու արագութիւնը և ծաւալը, հսկելով նոյն ատեն շատ զգուշօրէն բոլոր շարժումները, քանի որ ամրապնդումները իրենց կարգին չէին կրնար արգիլել փլուզումը, նոյն իսկ թեթեւ երկրաշարժի մը պարագային (Տե՛ս L. Marangoni, Ս. Յարութեան Տաւարը Նուսալիմի մէջ, 1937):

Իր կարգին Յոյն համայնքը ևս կ'առնէր նշանաւոր յոյն ճարտարապետներու կարծիքը, ինչպէս Orlandos և Paraskévopoulos, որոնք կը հաստատէին թէ փլուզումի անմիջական վտանգ չկայ:

Սակայն, դժբախտաբար, — ինչպէս 1939-ին — Տաճարին շատ մը մասերը սկսան վերամրացնել ըստ Harvey-ի առաջարկին, որովհետեւ այս ուղղութեամբ 1934ի աշխատանքները անբաւարար կը թուէին, ինչպէս 1942-ին ալ՝ 1939ի աշխատանքները, այս ամրացումները սակայն չեղան պատշաճ ձեւով մը ու գրեթէ երկու տարիներ Տաճարը փակ մնաց թէ կանխազգուշութեան մը մտահոգութիւնով և թէ աւելի սերտ յենարաններու հանգուրցումին համար, որ այսօր աւելի քան երեք կը խափանեն Սրբատեղին:

Ո՞վ կրնայ բերել լուծումը այս ցաւալի հարցերուն:

Պաշտամունքային կարգը. — Statu quo-ն կը պարտադրէր նաեւ Տաճարէն ներս պաշտամանց կարգի անխախտ պահպանումը այնպէս՝ ինչպէս որ էր 1852-ին, և հետեւաբար նաեւ այս ուղղութեամբ ոչ մէկ փոփոխութիւն կամ նորութիւն:

Այժմ այնտեղ պաշտամունք կը կատարեն Ֆրանչիսկեաններ կամ Լատիններ, միակ ներկայացուցիչները Կաթոլիկ եկեղեցւոյն, ինչպէս որ յիշած էինք և ոչ-Կաթոլիկ հինգ համայնքներ, Յոյներ, Հայեր, Ղպտիններ, Ասորի Յակոբիկեաններ և Հայէշներ: Սակայն առաջին երեք համայնքները այսինքն Լատինները, Յոյները և Հայերը՝ հոն մնայուն բնակութիւն ունին, իւրաքանչիւրը իրենց յատուկ բնակութիւններէն և մատուռներէն զատ, վայելելով նաեւ իրաւակցութիւն մը Տաճարին գլխաւոր մասերուն վրայ, ուր անոնք կարգով կը յաջորդեն զիշերային և առաւօտեան որոշ ժամերուն իրենց յաջորդական պաշտամունքներով: Սակայն մինչ Յակոբիկեան Ասորիներ և Հայէշներ հոն ցանցառ թոյլտուութիւններ կը վայելեն, Ղպտիններ՝ ընդհակառակը, հոն ունին երկու սենեակներ, սակայն միայն իրենց Ս. Գերեզմանի կոնակին մատուռին մէջ պաշտամունք ընելու իրաւունքը ունին: Յակոբիկեան Ասորիներ և Հայէշներ, միայն արտօնութիւնը

ուներն որոշ արարողութիւններ ընելու իրենց մեծ հանդիսութիւններուն⁽¹⁹⁾։

Ինչպէս որ ոչ մէկ եկեղեցական աստիճանաւոր, ոչ—Լատին և կամ գաւառակից Լատին պատրիարքարանի և Ֆրանչիսկեաններուն չի կրնար հանդիսաւոր պաշտամունքներ կատարել, նոյն չափով ալ բացի Երուսաղէմի Յոյն և Հայ պատրիարքներէն ոչ մէկ աստիճանաւոր Օրթոտոքս և ինքնագլուխ կոչուած միւս եկեղեցիներէն (պատրիարքներ, եպիսկոպոսներ ևն.) չեն կրնար իրենց ծէսին համեմատ հանդիսաւոր արարողութիւններ կատարել, և իզուր անցան ժծ. դարուն Ռուս եկեղեցւոյն

ջանքերը հոն խորան մը ունենալու և իրենց լեզուով պաշտամունք կատարելու։ Այժմ Ռուս կղերը հետեւակ մըն է Յոյններուն իրենց արարողութիւններու ընթացքին։

Ասկէ դատ, միայն Լատին, Յոյն և Հայ պատրիարքները կրնան կատարել պաշտօնական մուտքը Ս. Յարութենէն ներս։ Ուրիշ եկեղեցական աստիճանաւորներ աւարողական զգեստաւորումով և կամ երեք համայնքներու ուխտաւորութիւններ չեն կրնար թափօրներով մուտք գործել եթէ ընկերակցուած չըլլան պատկան պատրիարքով, որով զանազան առիթներով Հռովմէական եկեղեցւոյ կարտինալները Տաճարէն ներս մուտք պէտք է գործեն ընկերակցութեամբ Լատին պատրիարքին։

(19) Տե՛ս մեր թիւ 12 ծանօթութիւնը։

ՀԱՅՐ Տ. ՊԱՆՏԻ Օ. F. M.

Հայացոցին

ԵՂԻՍ - ԳԵՂԱՄ

Ծանօթ. — Ասկէ անդին յօդուածը կը շարունակուի տակաւին, իբրեւ տեղեկագրութիւն մը Տաճարի ներկայ բաժանումներուն և զանազան համայնքներու սեպհականութիւններուն։

ԴԻՐՔ ԵՒ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԴԵՊ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Արեւսի Դպրեմանի ասեղհն, եւ Օրմանեան, Դուրեան եւ Դուշակեան մեծ պատիարհներու շունչով պատրաստուած մեր նահապետ եկեղեցականներէ՝ Տ. Շաւարշ Վրդ. Սահակեանի աւարտական գրութիւնը հրատարակութեան կուսակ Սիոն-ի եղեղհն, ժամանակի փոշիին փրկած ըլլալու հաւար զայն, որ հետաքրքրական է ու շահեկան իբրեւ նիւթ։

Շաւարշ Վրդ. (աւագանի անունով Արշախ), Կարանիսարցի է, Դուրեանէ կուսակրօն եկեղեցական ձեռնադրուած 1905-ին, առաջնորդ եղած Եղովկոյ, եւ նահապետուած 1915-ին։

Արեւելքի քրիստոնէական եկեղեցիներու հնագոյններէն ու նշանաւորագոյններէն մէկն է Հայ եկեղեցին։ Իր ծագման պատմութիւնը սրբազան աւանդութեան մը թերաստուերին մէջ կը ծածանի։ Արգարու զրոյցը՝ արդի քննադատութեան անժըխտելի տուեալներուն շնորհիւ իր արժէքին վերածուած է արդէն իբրեւ ասորական կամ եղեմական վիպում մը, որ, տարօրինակ հանդիսութիւններով հայեցի երեւոյթ մը

առած է և ազգային աւանդութեան մէջ ձրեաբար ընդհանրացած։ Միւս կողմէ սակայն, պատմական քննադատութիւնը՝ օտար ու եկամուտ տարրերը բնիկ կորիզէն թօթափելով, օր ըստ օրէ նոր հիմեր կը գտնէ հաստատելու համար առաքելական քարոզութեան մը վաւերականութիւնը Հայոց մէջ, ինչ որ մեր հաւատքն է ու համոզումը։ Եւ այս տեսակէտով անշուշտ ազգային աւանդութիւնը իր լիութիւնը նշանա-

կութիւնը պիտի գտնէ ապագայ պատմութեան առջեւ: Ամէն զրոյց իրական հիմ մը ունի իր մէջ. և յետոյ միայն ժողովուրդին երեւակայութիւնը նորանոր երանգներով կը զարգարէ ու կը ճոխացնէ նախական կորիզը: Եթէ արդարեւ որոշ ստուգութիւն մը չունենար Ս. Թադէոսի կամ Ս. Բարթողիմէոսի Հայաստան այցը, մեր նախնեաց համար շատ դժուարին պիտի ըլլար զրոյցներ յերկրել՝ առաքելականութեան բաղձանքով. վասնզի մեր քաղաքական ո՛չ-նախանձելի կացութիւնը յենակէտ մը պիտի չկրնար ընձեռել նմանօրինակ ձրի Գ յաւակնութեան մը, որ այնքան կանուխ տարրացած էր ժողովուրդին մէջ: Յետոյ ապա՝ երբ առաքելական յաջորդութիւնը գլխաւոր պայման մ'եղաւ մետրապօլտական Աթոռներու գերազահութեան, նոյն իսկ Յոյները՝ որոնց ճարտարութիւնը հանճարեղ է առասպելներու յերկրման մէջ, չկրցան ուրիշ հնարք գտնել և Յովհաննէս Առաքելի նշխարները Կ. Պոլիս փոխադրեցին Գ: Անշուշտ իր արժէքն ունի Տերտուղիանոսի (160-245) այն սրբագրութիւնը որով՝ իր «Ընդդէմ Հրէից» գրութիւն մէջ Գործք. Առաք. Բ. 9 «ի Հրէաստանի» բառը կը փոխանակէ «ի Հայաստանի» խօսքով, ինչ որ աշխարհագրական դիրքով աւելի ճիշտ կը թուի իր տեղւոյն վրայ: Բնականաբար Հայաստան պիտի ընդունէր առաքելութիւն մը՝ իր բազմաթիւ Հրեայ բնակիչներուն համար մանաւանդ: Ու եթէ տակաւին վերջնական արժէք մը չտանք Անգղիացի հայագէտին՝ Կոնրեբրի այն կարծեաց որով Կոչումն Ընծայութեանի մէջ յիշուած (էջ 112 ևն.) Մանիի հետ վիճաբանող Միջագետքի Արքեպիսկոս եպիսկոպոսը Հայ կը համարի, գէթ իրողութիւն մըն է որ Գ. գարու մէջ Քրիստոնէութիւնը մեծ ծաւալ գտած էր ի Հայաստան: Այս մասին կարեւոր յիշատակարան մը պահած է մեզի Եւսեբիոս Կեսարացի, որ կը պատմէ թէ Աղեքսանդրիոյ Դիոնիսիոս եպոս.ը (+ 265) ի միջի այլոց թուղթ գրեց «նոյնպէս և առ Հայս՝ վասն ապաշխարութեան, որոնց եպիսկոպոս էր յայնժամ Մեհրուժան» (+ 250) (Դպր. 2. Գլ. Խ2. էջ 517): Նոյն հեղինակը Մաքսիմիանոսի հալածանքներուն առթիւ կ'ըսէ նաև. «Հանդերձ սոքիմք յարեալ և պատերազմ ի բռնաւորէն ընդ-

դէմ Հայոց, որք ի սկզբանէ անտի բարեկամք և մարդակիցք էին Հոռոմոց, զորս՝ քրիստոնեայս և յերկրպագութիւն ճշմարտին Աստուծոյ փոյթս, նեղելով բռնաւորին՝ ատելոյն Աստուծոյ՝ զի կոռց և զիւաց զոհեսցեն . . . ընդդէմ իւր յարոյց . . . » (Դպր. Թ. Գլ. Ը. էջ 688): Յամենայն դէպս, պատմական փաստերով ընդունուած իրողութիւն մըն է այսօր թէ՛ Լուսաւորէն առաջ Քրիստոնէութիւնը խորարմատ հաստատուած էր Հայոց մէջ, իր վրայ պետական հարուածներու սպառնալիքն ու միանգամայն նշանաւոր եկեղեցիներու հայրապետներուն յորդորականներն ընդունելու աստիճան, և թէ Գրիգոր Լուսաւորչի մեծագործութիւնը եղաւ «ընդ գրուանաւ» ծածկուած լոյսը «ի վերայ աշտանակի» շողացնել: Քրիստոնէական աշխարհի մէջ մինչև այն ատեն չտեսնուած իրողութիւն մը Հայոց մէջ իրագործուեցաւ առաջին անգամ հալածեալ կրօնքը պետական կրօնք եղաւ Լուսաւորչի նախածնունդութեամբ և Տրդատի պարտաւորեալ օժանդակութեամբ: Այս յանկարծական իրադարձութեան հանդէպ՝ որ Հայուն փառքը կը կազմէ, բնական է երեւակայել քրիստոնէական գաղափարներով արդէն իսկ տոգորուած մեծամասնութիւն մը որ պզտիկ ազատութեամբ մը յայտնուեցաւ համարձակ. և ապա ամբողջ երկիրը քրիստոնէացաւ պետական ուժով:

Այս ցիրուցան յիշատակարաններով ուրոնք ըստ ինքեան ապացոյցներ են առաքելական գործունէութեան և նախալուսաւորչեան շրջանի մէջ ի Հայս ծաւալած քրիստոնէութեան, զիւրին է հաստատել նաև թէ հայկական այդ քրիստոնեայ համայնքը ունեցաւ իր ինքնուրոյն վարչութիւնը, անկախ՝ ուրիշ Աթոռներէ, և յաճախ նոյն իսկ առաջնորդ և մատակարար հանդիսացաւ զրացի ժողովուրդներու հոգեւոր պէտքերուն: Այդ անկախութիւնը արդէն բնական հետեւանքն էր իրողութիւններուն: Առաքելները որ իրենց երկնաւոր Վարդապետին հոգեկան ազատութիւնը կը քարոզէին, նորադարձներուն պիտի չներշնչէին տիրապետական ձգտումներ. անոնք ամէնքն ալ հաւասար եղբայրներ էին ի Քրիստոս: Բայց երբ քրիստոնեաները բազմացան, հետզհետէ աճող պէտքերուն համաձայն՝ աւելցան նաև նուիրա-

պետական կարգի աստիճանները: Վերջապէս երեւան եկաւ եպիսկոպոսութիւնը որուն շուրջ խմբուեցան իր թեմին երէցներն ու միւս պաշտօնեաները. և շատ չանցած կազմուեցան մետրոպոլիտական Աթոռները: Ու երբ միանգամ ընդ միշտ փարատեցաւ արտաքին հալածանքներու արհաւիրքը որ մղձաւանջի մը պէս կը ծանրանար նորակազմ եկեղեցիներու վրայ, իշխանասիրական յօժարութիւններ արթնցան ասոնց պաշտօնեաներուն միջև: Այնպէս որ այս Աթոռները որոնք ո՛ր էէ կերպով բարոյական կամ նիւթական առաւելութիւններ կը վայելէին, կրցան իրենց ազդեցութիւնն զգալի ընել իրենցմէ աւելի տկարներուն վրայ: Հայ եկեղեցին, բառին բուն իմաստով, առաջին օրէն սկսեալ իր գոյութեան ընթացքին մէջ չենթարկուեցաւ ուրիշ եկեղեցիի մը լիազօր իշխանութեան: Այլ առաւել կամ նուազ սերտ յարաբերութիւններու մէջ պահեց միշտ իր սկզբնական անկախութիւնը. և նոյն իսկ կրցածին չափ ներանձնացաւ ամէն անգամ որ ոչ-քրիստոնէական յոխորտանք մը զգաց իրեն հանդէպ՝ ուրիշ քրիստոնեայ եկեղեցիներու կողմէ: Քանի մը էջերով համառօտենք ուրեմն Հայոց՝ Ասորի՝ Յոյն և Հռովմէական եկեղեցիներու հետ մշակած յարաբերութեան արժէքն ու բնոյթը:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ԱՍՈՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

Առաջին եկեղեցին որու հետ շատ սերտ կապերով միացաւ Հայ եկեղեցին, ապահովաբար ասորականը եղաւ: Թադէոսեան աւանդութիւնը կամ Աբգարու զրոյցը իրենց աւելորդ տարրերէն մերկացնելով՝ ինքնին ցոյց կուտան նախնական մերձաւորութիւն մը այս երկու ժողովուրդներու քրիստոնէացումին միջև: Պէտք է դիտել որ Հայաստանի ասորական սահմանագիւծը նախ կ'ընդունի առաքելական քարոզութիւն: Այդ նախնական շարժումէն վերջ երկար ժամանակ որոշ իրողութիւններ չկան ինչպէս բովանդակ հայ քրիստոնէութեան, նոյնպէս նաև հայ-ասորական եկեղեցիներու յարաբերութեան մասին, մինչև որ Լուսաւորչի գործունէութեան շնորհիւ նոր կենդանութեամբ մը կը զօրանայ Առաքելներու ցանած ճշմարտութեան սերմը որ

արդէն պարարտ գետին մը գտած էր: Դ. դարուն ասորական ազդեցութիւնը շատ զօրացաւ Հայոց վրայ, իմացական տեսակէտէն մանաւանդ: Հայերէն գրի չգոյութեան պատճառաւ ասորի լեզուով ուսուցումը սովորական բան մը դարձաւ Լուսաւորչի ջանքով բացուած դպրոցներուն մէջ: ասորի ուսուցիչներ կը դաստիարակէին հայ մանկտին: Նոյն երեւոյթը կը շարունակուի Լուսաւորչի յաջորդներուն և մասնաւորապէս Մեծն Ներսէսի օրով, որ առաւելապէս ներքին բարեկարգութեան հոգ տարաւ և ջանաց ներքնապէս զօրացնել Հայ եկեղեցին: Ասորիները երկար ժամանակ՝ ասորական սահմաններու մէջ՝ Ս. Գրոց լեզուն եղաւ հայկական տաճարներու մէջ. հայ կրօնաւորը յայդ «խաղաղուր» և «խեցբեկ» լեզուով կը կարդար Աւետարանը և յետոյ քարոզի ձեւով քրիստոնէական դավաբանները կը յարասէր ու կ'ընդլայնէր: Բերանացի թարգմանչութեան դպրոցը շատ բան կը պարտի ասորի ազդեցութեան: Տարօնի մէջ հայ-ասորական գրականութիւն մը ծաղկեցաւ վանք-դպրոցներու մէջ (Ջեհոր Դլակ): «Ե. դարու երկրորդ կէտին, կը գրէ Ռիւպէնս Տիւվալ, ասորական եկեղեցին՝ մանաւանդ Եդեսիոյ դպրոցին միջոցաւ նշանակելի ազդեցութիւն մը ի գործ դրաւ քրիստոնեայ Հայաստանի վրայ»: Եկաւ ժամանակ մը նոյն իսկ յորում՝ քաղաքական շարժառիթներով՝ ասորիներ բազմեցան Հայոց Հայրապետական Աթոռին վրայ: Պարսից արքունիքը որ միշտ անհաշտ ու զիով կը դիտէր Հայոց և Յունաց սերտ շփումը, իրեն համար օգտակար դատեց ասորական ազդեցութեամբ հակադէմոկրատիկ եւ յաջողեցաւ ալ: Ս. Սահակի և նախաւորաց միջև գոյացած հակառակութեան միջամտեց նա. և կաթողիկոսը գահադրկելով՝ Բրքիշոյ Ասորին դրաւ անոր տեղ. բողոքներ չյապաղեցան ասոր մեղի ու լոյծ բարքին դէմ որ կանանցի վերածնել էր Հայրապետանոցը: Վաւա՛ր հրամանով՝ Շրմուէլ յաջորդեց անոր. որ սակայն իր նախորդին պարտաբոյժ ու կնամոլ կեանքը քաջքեց շուրջ հինգ տարիներ՝ Լուսաւորչի նուիրական Աթոռին վրայ: Այս երկու Ասորիներուն կաթողիկոսանալուն քաղաքական շարժառիթը շատ որոշ է Վաւա՛րին խօսքերով՝ զորս ուղղեց Ս. Սահակի՝

զայն իր Աթոռը վերադարձուցած ատեն. «Երգմեցուցանեմ զքեզ ի քոյին հաւատ՝ միամիտ կալ ի ծառայութեան մերում, և ո՛չ խորհիլ յիրս ապստամբութեան, պատուել ի մօլար հաւատակցութիւնն Յունաց, և լինել կորստեան պատճառ Հայոց աշխարհին՝ ի մէնջ» (Խոր. Գ. կե. հմմտ. Փրպ. 72, 74): Յունական կուսակցութիւնն ու ասորական կուսակցութիւնը տեւեցին Հայոց մէջ Լուսաւորէի և Աղբիւնոսի սերունդներով: Սակայն խնդիրները յեղաշրջեցան բոլորովին 451ին, մէկ կողմէ՝ վարդանանց պատերազմով և միւս կողմէ՝ Քաղկեդոնի ժողովով: Ասորիներն ալ չընգունեցին Լեւոնի Տոմարը և նղովեցին զայն. ինչպէս ըրած էին նոյն ինքն Յոյները երկար ատեն, Հայերը և Արեւելեան բազմաթիւ եկեղեցիներ, Հայ Եկեղեցւոյ յաւանքան կրօնական իրերու մէջ: Այսուհետեւ դերերը կը փոխուին: Ինչպէս կը գրէ Միխայէլ Ասորի, (էջ 338). «Կողմանքն վասպուրականի և Սասնոյ և Աղուանք և Սիւնիք և Յակոբիկ Ասորիք էին ի մի դաւանութիւն առաքելական հիմամբ: Եւ վասն այնորիկ առ կաթողիկոսն Հայոց երթային Ասորիք և ասէին. — «Մեք ի Ս. Գրիգորի դաւանութեան եմք», և առնուին ձեռնադրութիւն. և չկայր հակառակութիւն ի նոսա»: Այսպէս ահա, շուրջ 551ին ուղղափառ Ասորիները՝ նետաորականներու և ուրիշ հերետիկոսներու իրենց մէջ գտած ծաւալումէն մտահոգ՝ միաբանութեամբ կը դիմեն Հայոց ներսէս Բ. հայրապետին. «Որպէս հիւանդք որ ցուցանեն զցաւս իւրեանց բժշկաց, նոյնպէս և մեք ցուցանեմք զցաւս մեր առաջի սրբութեան ձերոյ» (Դիրք Թղթոց, էջ 52), և յայտնելով որ «Հայր էք դուք մեր արգարութեան, և մեք որդիք եմք ձեր հաւատովք, զի հաւատ մեր և ձեր մի է» (անդ՝ էջ 53), կը խնդրեն Աշտարակեցի կաթողիկոսէն որպէս զի իրենց վրայ եպիսկոպոս ձեռնադրէ Սարգայ վանուց Արդիսոյ երէցը, որ էր «վառեալ ճշմարիտ հաւատով և սիրովն Աստուծոյ ի կարգ հեղ և խոնարհ»: և կը խնդրեն միանգամայն որ «ծանուցէք ստուգապէս՝ թէ հաւասար է հաւատս մեր ընդ հաւատոցդ ձերում, ի ցուցանել այնոցիք որք կամին ճանաչել զհաղորդութիւն մեր ընդ ձեզ» (անդ՝ էջ 54): Հայոց հայրապետը ա-

նոնց բերած հաւատոյ դաւանանքին պատասխանելով կը գրէ. «Ճշմարիտ գտաք զձեզ հաւատով և հաւատարիմ ծառայս Աստուծոյ. . . հնազանդեցաք և հաւանեցաք հրամանի ձերում, և վկայութեամբ ձերով ձեռնադրեցաք զայրդ ընտրեալ ի ձէնջ զԱրդիսոյ՝ ի մեծապատիւ աստիճան քահանայապետութեան. . . » (էջ 57). և միեւնոյն ատեն Հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքը կը համառօտէ՝ երեք տիեզերական ժողովներու վճիռներուն համեմատ, առանց մոռնալու հերետիկոսները նղովել: Ասկէջ վերջ Արդիսոյի գրած յարգալիւր թուղթերը առ Աշտարակեցի հայրապետ՝ պահուած են Դիրք Թղթոցով (էջ 59-69): Երկար ատեն յարաբերութիւնները այսպէս շարունակուեցան երբ Յովհաննէս Իմաստասէր Օձնեցիի օրով՝ Բարշապուհ երէց և Գաբրիէլ Սարկաւազ ի Մուփաղկնայ՝ Մայրաղոմեցիներու աղմուկին առիթով «եղեն բանսարկուք ի մէջ Հայոց և Ասորոց. զնային և ասէին ընդ կաթողիկոսն Հայոց թէ «Յակոբիկքն զմարմինն Քրիստոսի ապականացու ասեն», և զային առ Աթանաս (= Մեծն Միխայէլի նախորդը) և ասէին թէ «Հայք Յուլիանոսք են». և գրեցին առ իրեարս երկու պատրիարքունքն Հայոց և Ասորոց՝ մեղադրութիւնս. . . »: Այս չփոթութիւններն ո՛չ նուազ պատճառ եղաւ նաև Մայրաղոմեցիի ընթացքը. բայց վերջապէս Օձնեցի հայ և ասորի եպիսկոպոսներէ ժողով մը գումարելով՝ դաւանութեանց խոստովանութեամբ՝ երկու կողմերն ալ «եղին դաշն սիրոյ և խաղաղութեան» (Միխ. Ասորի, էջ 340, հմմտ. Կիր. էջ 38-39): Յովհաննէս Իմաստասէրի գումարած ժողովին (շուրջ 726) ներկայ էին վեց ասորի եպիսկոպոսներ՝ յանուանէ յիշատակեալ (Դիրք Թղթ. 224): Ստեփանոս Սիւնեցիի անունով հասած «Պատասխանի Թղթոյն Անտիոքա եպիսկոպոսին» նամակին մէջ ալ կը կարդանք. «Վասնզի զՍուրբ Աստուած խաչեցարիւն ի Հոգւոյն աղղմանէ կատարեցին զսրբասացութիւնն, զոր և այժմ Ասորիք ստոյգ ունին ընդ մեզ մինչև ցայսօր» (Դիրք Թղթ. էջ 331, հմմտ. էջ 334): Սակայն օրէ օր արտաքին ազդեցութիւններ կը զօրանային խաթարելու և աղարտելու համար ասորական եկեղեցւոյ պարզութիւնը և ուղղափառութիւնը: Նետա-

բախանները հոն ապաստանելով շատ կանուխ հետեւորդներ շահած էին և պաշտօնապէս ճանչցուած Սոսրով Անուշուանի 549 ի խաղաղութեան դաշինքով որ կրօնքի բացարձակ ազատութիւն կը շնորհէր իր բոլոր հպատակներուն առ հասարակ. (Տես Nöldede, La Perse ancienne, p. 174. հմտ. Դիրք Թղթ. էջ 60. Սեբեոս էջ 189): Այնպէս որ Գէորգ կաթողիկոս (877-897) հետեւեալ տողերով պատասխանեց Ասորւոց Յովհաննէս պատրիարքի Թուղթին. «Ի վերայ եկամուտ կարգացդ և օտարախորհ թերի կատարմանդ յոյժ հեծեմք տրտմագին, զոր ո՛չ ի Սրբոյն Եփրեմէ և ո՛չ ի նորին նմանողաց ուղղափառ վարդապետաց ընկալեալ ունիք... այլ յոմանց չարափառաց... որք ջանացան մասնել և եղծանել զգեղեցկութիւն հարսնից Աստուծոյ՝ եկեղեցւոյդ Ասորւոց. որք թէպէտեւ ո՛չ զօրեցին զլիսոյ ուղիղ խոստովանութեանդ, սակայն աւելորդ և անպատուական կարգօք ո՛չ թողին զոլ գեղեցիկս, զոր ծանեաք զարդարապէսն ի ձերոց գրութեանցս» (Դիրք Թղթ. էջ 335-36): Հայոց «վերադիտող և հոգեշնորհ փրկիստիայ» Գէորգ կաթողիկոս երկար նամակով մը կը բացատրէ յետսամուտ և աւելորդ տարրերը՝ նախնի Սուրբ Հարց վկայութիւններով, և յետոյ կը մաղթէ «փախչիլ ի մահացու և յօտար արօտէ, և ի վայրի դալարւոյ բնակիլ» (էջ 357): Հիմնական վարդապետութեան մէջ սակայն զոյն հաւատ ունէին Ասորիք. ինչ որ մանաւանդ ի յայտ եկաւ Շնորհալիի օրով Յունաց կողմէ փորձուած միութեան ջանքի ժամանակ: ԺԱ. դարու առաջին կէսին սկսած էին նոր խնդիրներ Հայոց և Ասորւոց միջև, որոնց վերաբերութեամբ շատ հետաքրքրական յիշատակարան մըն է Գրիգոր Մագիստրոսի (✠ 1058) նամակը «Պատասխանի Թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց» վերնադրով ծանօթ: Մագիստրոսի կողմէ պաշտօնապէս հաւածուած Թոնգրակեցի և Մանիքեցի աղանդաւորներ ապաստանած էին Տիգրանակերտի Ասորւոց հոգեւոր պետին քով, ու կը զրպարտէին հայ իշխանը: Ասորի կաթողիկոսը ցաւ ի սիրտ գրած էր Գրիգորի՝ անիրաւ հալածանքի մը զոհ գացող աղանդաւորներուն դատը պաշտպանելով: Մագիստրոս անոր պատասխանելով՝ մանրամասնաբար կը նը-

կարագրէ Թոնգրակեցիներու ծագումն ու վարդապետութիւնը և անոնց կեղծ ու պատիր՝ ձեւերէն զգուշանալ յանձնարարելէ վերջ՝ կը յաւելու. «Այլ վասն միաբանութեան ձերոց գրեալ է և յիշատակեալ՝ յաւուրս Տեառն Զաքարիայի և Տեառն Քրիստափորի, եթէ պարտ է մեզ վերստին միաբանիլ և հաստատել զուխտս հարցն, և եթէ զո՛ր հնարաւոր է ի կարգաց մեր և ձեր՝ ուղղել. մեք ի ձէնջ ոչ ինչ հայցեմք յազաքս հաւատոց, քանզի միաբանութեամբ պարսպեալ էք... և առ մեզ և ի մերում հայրապետանոցին քո սրբազնութիւնդ որպէս Սրբոյն Կիւրղի և երկոս երանելեաց հարցն՝ որք յեղիպտոսն են՝ այնպէս համարեմք աթոռակից՝ պատարագակից, մանաւանդ եթէ քահանայակից, ձեռնադրեմք և ձեռնադրեմք...» (Ձեռագիր Դպրեվանուց, թիւ 41, էջ 17, հմտ. Զարբ. Պսմ. Հայ. Դպր. Ա. էջ 559): Նամակին վերջին մասը զիտողութիւններ կը պարունակէ ասորական նորամուտ հաւատալիքներու և ծէսերու նկատմամբ, ու կ'եզրակացնէ. «Զոր հնարն է մաքրել, զիտեմք զի սրբազնութիւն քո ո՛չ դանդաղի, ողջ լեր փոխան Աստուծոյ» (անդ՝ էջ 18): Վերոյիշեալ Զաքարիա և Քրիստափոր հայրապետներու օրով կատարուած հայ-ասորական միութեան խնդիրները ծանօթ չեն մեզ պատմութեանէն. բայց շատ յայտնի են Շնորհալիի և Մեծն Միխայէլի բանակցութիւնները: Մանուէլ կայսր Յունաց՝ միաժամանակ զիմած էր երկու Եկեղեցիներու այս երկու ներկայացուցիչներուն, երբ արդէն ասոնք սկսած էին թղթակցութիւններ փոխանակել իրարու միջև: Շնորհալի հետեւեալ տողերը կը գրէ Մանուէլի առաջին թղթի պատասխանին մէջ. «... ի Պատրիարքէ Ասորւոց և ի ժողովոյ եպիսկոպոսացն առաքեցան առ մեզ երկու եպիսկոպոսք վասն միաբանելոյ ընդ Ազգին մերում. զոր և ընկալաք սիրով, և սահմանեցաք ի պատշաճ ժամու ժողով լինել առաջի մեր և խօսիլ առ միմեանս յԱստուածաշունչ Դրոց, զի թէ գտանիցի աւանդութիւն ինչ ի միջի մերում արտաքոյ աստուածագիր կանոնաց՝ բարձցուք յերկոցունց կողմանց և զնուազութիւնն լցցուք միաբանական սիրով. ուստի ծանեաք աստուածային լինել շարժումն զայսոսիկ և ո՛չ մարդկային» (Ընդհանրա-

կան, էջ 73-74)։ Մեծն Միխայելի ուղղած նամակին մէջ ալ կը գրէ ի միջի այլոց. «... ասացեալ են առաջի ձեր, եթէ Հայք զԹուրքիանեայ Ալեքսանացոյ ունին զխոստովանութիւն, որ առ աչօք ասաց զմեռելութիւնն Քրիստոսի և ոչ ճշմարտութեամբ, զոր նշողէ կաթողիկէ եկեղեցի զայսոցիկ ասացողն և զընդունողն, այլ և զանիրաւ զըպարտողն զմեզ» (անդ՝ էջ 127)։ Ու թէ և երբեմն Շնորհալին կը հեգնէ ու կը մերժէ ասորւոց ինչ ինչ ծիսական անտեղիութիւնները, ձիթազանգ հաղորդութեան և «մկնապիղծ կերակուրներու» աղտեղութիւնը (անդ՝ էջ 157-58), սակայն յայտնի է որ ձեռական տարականոթութիւնները մեծ կշիռ մը չկրցին ունենալ՝ ներքին միութեան մը թուլցած կապը պնդելու և զօրացնելու համար։ Մանուէլ կայսեր կողմէ երբ Թէոփրանէ և Յովհաննէս եկան ի Հայս ժողով դուժարելու և գիտնական վիճաբանութեամբ զիրար համոզելու համար, Միխայէլ պատրիարք իրեն փոխանորդաբար Յովհաննէս եպս. Քեսնոյ զրկեց։ Յունաց առաջարկութիւններուն համեմատ միութեան փորձը ապարդիւն եղաւ թէ Հայոց և թէ Ասորւոց համար, որոնք չընդունեցին երբեք բաժնը ինչ հնաւանդ ուղղափառութենէն և Դ. ժողովի այլափառ դաւանութիւնն ընդունիլ։ Եւ նոյն իսկ Միխայէլ Ասորի քիչ մը խիստ գրեց Շնորհալիի. «Ես ոչ կամիմ զճշմարտութիւն կրօնից հարցն ձերոց փոխել. զի թէ մեծ և կամ փոքր և կամ դաւանութիւն փոխէք, երեւի թէ թերի էիք մինչև ցայժմ և արդ լցայք և դեռ կատարեալք եղերուք՝ ակն առեալ մարդոյ. այլ մեք կատարեալ տեսանեմք զձեզ առաքելական հիմամբ, և թերի ինչ ոչ գոյ ի ձեզ» (Ժամանակագրութիւն, էջ 459-60)։ Շնորհալիի յաջորդին Դրիգոր Դ. Տղայի օրո՞վ ալ բարեկամական նոյն սէրը վառ պահուեցաւ Հայոց և Ասորւոց միջև, ու աւելի սերտացաւ։ Վասնզի Տղայ՝ հրաւիրեց «զտէր Դրիգորէս Քեսնոյ եպիսկոպոս, և զտէր Վասիլիոս Ռաբնայ եպիսկոպոս, ... և կացոյց առնթրեք ձեռնադրութեան իւրոյ»։ Միխայէլ Ասորի այս գէպքը ուրախութեամբ պատմելէ վերջ (էջ 472)՝ կը յաւելու. «Եւ յորժամ ձեռնադրեցաւ առաքեաց առ մեզ երկու եպիսկոպոս՝ ըստ հին սահմանին մերոյ զոր ունիմք իմիջի մերում, որ

յորժամ Ասորւոց ուղղափառ պատրիարք ձեռնադրի՝ առաքէ առ Հայոց Հայրապետն զդաւանութիւն իւր, նոյնպէս և Հայոց կաթողիկոս լեալ, առաքէ առ պատրիարքն Ասորւոց զդաւանութիւնն իւր» (անդ՝ 472)։ Նոյն այս Մեծն Միխայելի օրով հերձուած մը յառաջացաւ Ասորւոց մէջ. Թէոդորոս Բար Վեհերոնը՝ որ քանիցս Միխայէլի կողմէ Շնորհալիի զրկուած էր միաբանութեան խնդիրներուն առթիւ, և վիճաբանած էր Թէոփրանէի հետ բնութեան և գոյացուածեան հարցերուն վրայ, յետոյ ապստամբեցաւ նոյն ինքն Միխայէլի դէմ, և առանձին Պատրիարքութիւն հիմնեց։ Միխայէլ ժողովով զահնկեց ըրաւ զայն ու ձերբակալեց։ Սակայն Թէոդորոս (+1192) փախաւ Հայոց Լեւոն Բ. ի մօտ, և անկէջ պաշտպանուելով՝ կաթողիկոս հաստատուեցաւ Կիլիկիոյ սահմաններուն մօտ։ Թէոդորոսի մահուամբ խաղաղութիւնը կը վերահաստատուի։ Շուրջ 1253ին Ասորւոց Իզնատիոս կաթողիկոսը՝ որ Անտիօք կը նշուէր, թշնամիներուն ձեռքէն Հռոմկլայ փախաւ Հայոց Կոստանդին հայրապետի մօտ. սա թէպէտեւ նախապէս դժկամակութեամբ ընդունեց զայն, վասնզի նա Հայերը մերժած էր երբեմն իր Եկեղեցիէն, բայց յետոյ հաշտուեցան և Հեթումի հրամանով Իզնատիոս Սիսի Հայոց Եկեղեցւոյն քով Եկեղեցի մըն ալ շինեց յանուն Ս. Աստուածածնայ. հոն մեռաւ և թաղուեցաւ Հայոց Եկեղեցւոյն արեւելեան կողմը։ Անոր յաջորդներէն Յեսու արչիմանտրիտ որ Իզնատիոս կոչուեցաւ, Հեթում թագաւորին՝ կաթողիկոսին և մեծամեծներուն ներկայութեան Սիսի մէջ կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ, ըստ պատմելոյ Բարբրէոսի՝ որ հոն ներկայ էր և ճառ ալ խօսեցաւ (Տես Չամչեան, Պսմ. Հայոց, Գ. էջ 251-52)։ Այս շրջանէն սկսեալ մինչև մեր օրերը պիտի չկրնանք իրողութիւններ ներկայացնել Հայոց և Ասորւոց միութեան կամ յարաբերութեան նկատմամբ, վասնզի պատմական յիշատակարաններ չունինք ձեռքի տակ։ Մինչև վերջին ժամանակներս սակայն այս երկու Եկեղեցիներուն միջև միութիւնը պահուեցաւ՝ Հայոց Պատրիարքարանի գերագահութեամբ։ 1872ին է որ Տիգրանակերտի Ասորւոց պատրիարքը ընդվզումի փորձեր կ'ընէ Հայոց դէմ՝ Օսման

եան կառավարութեան դիմելով, թէ և ան-
յաջող: Մինչև 90 ական թուականները Ա-
սորիք Հայ Եկեղեցւոյ իրաւասութիւնը կը
հանչնային բացարձակապէս, և օրուան Հայ
պատրիարքը ներկայացուցիչն էր նաև ա-
նոնց՝ ներքին և արտաքին յարաբերական
խնդիրներու մէջ: Անխտիր կը պատարա-
գէին անոնք իրարու Եկեղեցիներուն մէջ
և նոյն իսկ ներսէս պատրիարք Վարժա-
պետեան Ասորւոց Եկեղեցին օժած է Բե-
րայի մէջ և Ասորւոց պատրիարքը Բերայի
մեր Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցիին մէջ պա-
տարագած է (ՏԵՍ՝ «Համարատուութիւն Ազգ.
Կեդր. Վարչութեան 1872-73 ամիի» էջ 69
-70. հմտ. Հանդ. Ամս. 1902 թիւ 6,
Յունիս, էջ 170-72): Այսօր անջատուած
են երկու Եկեղեցիները՝ որոնք անցեալին
մէջ փոխադարձաբար իրարմով զօրացած են
զանազան շրջաններու մէջ, և իրարու վէրք
դարմանած: Բայց հակառակ այս բաժան-
ման՝ Երուսաղէմի մէջ Ասորիք իրենց մաս-
նաւոր տեղը չունենալով՝ քրիստոնեայ ու-
րիշ պզտիկ համայնքներու նման — Հա-
պէշ, Խպտի, և այլն — այսօր դարձեալ Հայ
Եկեղեցւոյ մէջ կը կատարեն իրենց պաշ-
տամունքն ու պատարագը:

Անցեալի այս պատմութենէն և յարա-
բերութիւններէն ինչ պէտք է գուշակել
ապագային համար: Հայ Եկեղեցւոյ բա-
րոյական դիրքին բարձրութենէն կախում
ունի ատոր պատասխանը, գլխաւորաբար:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՅՈՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Հայ և Յոյն Եկեղեցիներու յարաբե-
րութիւնը շատերու կողմէ սխալ է մեկ-
նըւած, առաջինին անկախութիւնը վտան-
գելու աստիճան: Լուսաւորչի գործունէու-
թեան վրայ խօսուած ատեն արդարեւ կա-
րելի չէ լռութեամբ անցնիլ Կապադովկեան
դպրոցի մասին: Ս. Գրիգորի մտաւորական
և բարոյական կեանքի օրրանն էր Կեսա-
րիան. այնպէս որ երբ յետոյ իր չարչա-
րանքներուն սակովը շահուած քրիստոնե-
այ բազմանդամ համայնքին կաթողիկոս
ընտրուեցաւ նա, բնականաբար բարոյա-
կան միջնորդութիւն մը և պարտականու-
թիւն մըն էր իրեն համար՝ ձեռնադրուիլ
այն տեղւոյն եպիսկոպոսապետէն՝ որուն
հետ կը կապուէր իր ամբողջ անցեալով:

մանաւանդ որ Խոսրովի և Մաքսիմինոսի
հալածանքները յաջորդաբար ջնջած էին
Հայոց եպիսկոպոսութիւնը՝ ժամանակէ մը
ի վեր: Եւ ահա Ղեւոնդիոս՝ հայ նախա-
րարներու հանդիսաւոր թափօրն ընդունեց,
ու քիչ յետոյ Հայոց Լուսաւորիչը իր ա-
ռաքելական Աթոռը վերադարձաւ իրրեւ
Հայոց Հայրապետ: Այս պարագան շատե-
րու ստորագրութիւն մը ենթադրել կու-
տայ Հայ Եկեղեցւոյն, հակառակ պատմա-
կան իրողութեան: Կապադովկեան Կեսա-
րիոյ եպիսկոպոսը ո՛չ մէկ ատեն իրաւա-
սութիւն ունեցած է Հայ կաթողիկոսին վը-
րայ. նոյն իսկ Լուսաւորիչ ինք ձեռնադրեց
իր յաջորդը՝ Արիստակէս, առանց Կեսարիա
դրկելու: Փոքր Հայքի մէկ մասը միայն —
Սերաստիա-Նիկոպոլիս — իր քաղաքական
բաժանման համեմատ ենթարկուած էր Կե-
սարիոյ, որու Բարսեղ Հայրապետը Թուղ-
թիւր (Մղ եւ Մղա) կ'ուղղէ Նիկոպոլսոյ
Հայերուն (Մ. Եպս. Օրմանեան, «Արոռ
Հայաստանեայց», էջ 41): Արդէն հայ կա-
թողիկոսներու ձեռնադրութեան խնդիրը
շատ անորոշ է և չարայարեալ իրողութիւն-
ներ չներկայացներ. շուրջ դար մը տեւո-
ղութեամբ շրջանին մէջ՝ հայրապետներու
մեծագոյն մասը չերթար Կեսարիա: Հայոց
յարգանքը առ Աթոռն Կապադովկացւոց որ
քիչ մը ատեն սովորութիւն դարձաւ, ան-
միջապէս ջնջուեցաւ երբ տիրապետական
յոխորտանքի հետքեր նշմարուեցան Ղեւոն-
դիոսի յաջորդներուն մէջ: Այսօր պատմա-
կան փաստերով անիմաստ կը մնայ կախումի
յարաբերութիւն մը նշմարել պատահական
պարագաներու ծնունդ եղող յարգանաց
արտայայտութեան մէջ. Հայ Եկեղեցին իր
առաքելականութիւնն ու անկախութիւնը
ո՛չ մէկ ատեն իսպաս դրած է օտար իշխա-
նութեան:

ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԱՆ

(Նամակ)

(Շարունակելի)

ՆՈՐ ԴԻՐՔԵՐ

«ՀՈԳԻՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ»

ԳԵՐԵՆԵԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՊՈՍՏՈՆ — 1949

Դերենիկ Եպիսկոպոսի քարոզներու այս հատորը հաւաքածոն է իր Հայց. Եկեղեցի և Հասկ պարբերաթերթերուն մէջ հրատարակուած կրօնական յօդուածներուն: Հատորը նուիրուած է իր յաւէտ անմոռաց ուսուցիչ՝ Շահէ Սրբազանի յիշատակին:

Շուրջ քսան քարոզներէ կազմուած այս հատորը կը տարբերի ցարդ հրատարակուած նման քարոզներէն, իր պարզ և արդիապատշաճ նկարագրով: Սրբազան հեղինակին գլխաւոր ճիգը եղած է հոգեւորականի իր սատարը բերել հաւատացեալ հոգիներուն: Այս հատորը զերծ է գրական ջնարակէն և մտածումները սեթեւեթելու եղանակէն: Հակառակ սակայն այս իրողութեան, իր խօսքերը գրական մթնոլորտէ մը կը բանան իրենց թեւերը, որքան պարզ, այնքան անշամանթաղ գեղեցիկութեամբ: Արդէն տարբեր կրնա՞յ ըլլալ խօսքը, երբ զգայուն հոգիէ մը՝ հոգիներու կ'արձակուի:

Դերենիկ Սրբազան չէ ուղած գրական ըլլալ իր քարոզներու մէջ և այս պարագան սակայն կը կազմէ միւս կողմէն քրական արժանիքը իր տողերուն: Իր մեթոտը իր քարոզները կազմակերպելու և շարահիւսելու, պատմական է առաւելարար, ըլլալէ յետոյ մտածողական և զգացողական: Պատմութենէն և կեանքէն մէջբերուած իր օրինակները ոչ միայն կը բեղմնաւորեն իր մտածումները զայն ընկալուչ ընելու բոլոր մտքի դասակարգերուն, այլ նաև անոր կու տան խորութիւն մը, կընքըւած հեղինակին հասուն մտքի և փորձառութեան գրոշմով:

Ճամատութիւն և անձնաւորութիւն, երկու գլխաւոր տարրերն են քարոզին: Քարոզիչը ճշմարտութեանց արտայայտիչ մարդն է անտարակոյս, բոլոր ժամանակներու քրիստոնեայ պատգամաւորը և սակայն եթէ իր արտայայտած ճշմարտու-

թիւնները, չեն բղխիր իր անձնաւորութենէն, աւելի պարզ բացատրութեամբ մը, իւրացուած չեն իրմէ հաւատացեալներուն երթալէն առաջ, ճշմարտութիւնը կը մնայ ճշմարտութիւն առանց գտնելու իր արձագանքը հոգիներուն խորը: Ահա հոս է որ կը մատնանշուի իրական քարոզիչը, այսինքն ճշմարտութեանց պատգամախօսը: Կասկած չունինք թէ Դերենիկ Սրբազանի քարոզներու հատորը աւետարանական ճշմարտութեանց և մտածումներու շարքովն է որ կը բացուի մեզի: Նոյնքան ուրախ ենք յայտարարելու, թէ քարոզներու այդ շարքը կ'անցնի հաւատացեալ հոգիի մը զգայուն հոգեմթնոլորտէն, ըլլալու համար իրական քարոզը, ինչպէս ճշմարտութեան այնպէս ալ կեանքին:

Իրողութիւնը այսպէս կաղապարելէն վերջ, այսինքն ճշմարտութեան և անձնաւորութեան անհրաժեշտ լծորդումը հաստատելէն յետոյ կը մնայ տակաւին ուրիշ կարեւոր պարագայ մը որ նուազ շահեկան և անհրաժեշտ գործօն մը չի կազմեր ճշմարտութիւններու արտայայտութեանց պարագային: Ատրկա ժամանակին պատշաճելու և պատշաճեցնելու հարկադրանքն է: Եթէ ճշմարտութիւնը կը պահանջէ զինքը արտայայտող հարազատ անձնաւորութիւն մը, նոյնքան անհրաժեշտ է, որ այդ անձնաւորութիւնը կարենայ գիտնալ տուեալ ժամանակին մէջ և անոր պահանջներուն համեմատ տարազելու և արտայայտելու նոյն այդ ճշմարտութիւնը: Քարոզիչը ըլլալէ վերջ ճշմարտութեան մարդը, անհրաժեշտ է որ նաև ըլլայ ժամանակին մարդը:

Ուրախ ենք յայտարարելու թէ Դերենիկ Սրբազանի Հոգիներուն Համար այս հատորը իր վրայ կը խտացնէ վերոյիշեալ երեք սկզբունքներու և իրողութիւններու համագրեալ նկարագիրը, վերածելով զայն ճշմարտութիւններու հանդէսի մը, զգայուն հոգիի մը բովէն անցած, և մեր օրերու կարիքներով պայմանաւոր:

Ձայն կը յանձնարարենք իբրև Աւետարանի մաքուր սպեղանին բոլոր անոնց որոնք վէրք մը կամ չ'սպիացող պալար մը ունին տրտում մեր այս ժամանակներէն պատճառուած:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՔԵՂԱՅ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր**

Ս. Արթուրյան Գեր. Տեղապան Հայր հետեւեալ հեռագիրը ստացած է Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդէն.

ԳԵՐ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՅԷՐՏԷՐԵԱՆ

**Ցեղապահ Առաքելական Ս. Արթուրյան
Ս. Երուսաղէմի**

Նորին Ս. Օծուրիւն Վեհ. Տ. Տ. Գեորգ Զ. Ամենայն Հայոց Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Յորդեանի թօնակատարութիւնը յետաձգուած է: Յօրեւանի թօնակատարութեան օրը պիտի հաղորդուի:

**ԳԵՐ. ՀՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Ս. Էջմիածին**

25 Սեպ. 1950

Երեւան - Հայաստան

Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գեորգ Զ. Վեհ. Հայրապետի Անուանակոչութեան թօնին առիթով, Ս. Արթուրյան Գեր. Տեղապան Հայր հետեւեալ շնորհաւորական հեռագիրը ուղղած է Նորին Ս. Օծուրեան.

Ն. Ս. ՕԾՈՒՐԻՆ ՎԵՒ. Տ. Տ. ԳԷՈՐԴ Զ.

**Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
ի Ս. Էջմիածին**

Ձերդ Վեհափառութեան Անուանակոչութեան թօնին առիթով, Ս. Յակոբեանց Մայր Ցանաբին մէջ ձեռնի պիտի ունենայ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ եւ Հայրապետական մտղորանք: Ի սրտէ կը շնորհաւորենք Ձերդ Ս. Օծուրիւնը հայցելով Ամենակալէն՝ որ Ձերդ Ս. Օծուրեան շնորհէ երկար եւ երջանիկ կեանք, իսկ մեր Ս. Սկիզբիցիին եւ պանծալի Հայրենիքին բարգաւաճում:

ՏԵՂԱՊԱՆ Ս. ԱՅՈՐԴՅԱՆ
ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ.

21 Սեպ. 1950

Ս. Արթուրյան Երուսաղէմ

ՀՈԳ. Տ. ԱՍՈՂԻԿ ՎՐԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Մ Ե Ր Մ Է Զ

1950 Յուլիս 27-ին, Հինգշաբթի օր, երեկոյեան ժամը 4.30-ին Ս. Աթոռ ժամանեց Միաբանական Ուխտիս անդամներէն՝ Ձինաստանի Հայ գաղութին հոգեւոր հովիւ՝ Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան: Հոգեւոր Հայրը Յուլիս 16-ին Ձինաստանէն հասած էր Խորայէլ, ու ամբողջացրէնք ետք կարգ մը անցադրային գործողութիւններ, այսօր, վերջնականապէս կ'անցնի Ս. Աթոռ: Մինչև Խորայէլի Երուսաղէմեան սահման իրեն զիմաւորութեան գացեր էին Հոգեւոր Տ. Տ. Հայկազուն եւ Յարութիւն վարդապետներ, եւ Հոգ. Տ. Գարեգին Արեւայ:

Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան 1937 թրականին Երանաշուր Տ. Թորգոմ Պատրիարքի արտօնութեամբ մեկնած էր որպէս հոգեւոր հովիւ Ձինաստանի Հայ գաղութին: Կը վերադառնայ 13 տարիներու շատ արդիւնալից պաշտօնավարութենէ մը ետք, իր հեղահամբոյր բնաւորութեամբ զբաւեւով լայն համակրանքը իր հօտին: Ուրախառիթ պարագայ մըն է իր ներկայութիւնը Ս. Աթոռէն ներս, տրուած ըլլալով իր պատրաստութեան հոգեւորականի նկարագրին հետ նաեւ իր լայն սէրը ու նուիրումը հանգէպ Ս. Աթոռին:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

● 3 Սեպտ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տանարի մեր վերնատան երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատուան մէջ: Պատարագիչն էր Ս. Յարութեան տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Հայկապետ Վրդ. Պայրամեան:

● 4 Սեպտ. Բշ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը պատուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տանարին մէջ, նախագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան:

● 5 Սեպտ. Գշ. — Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ տանարին մէջ՝ Հայր Յովսէփի զերեզմանին լրայ: Պատարագիչն էր Տանարին տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Գարեգին Արդ. Գաղանճեան:

● 7 Սեպտ. Եշ. — Կ. ա. ժամը 10.15-ին, Գեր. Տեղապան Հօր այցելեցին Social Welfare տնօրէն Տիար Յ. Նաշաշիպի եւ իր օգնականը Տիկին Նաւրը:

● 8 Սեպտ. Ուրբ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 10.30-ին, Ս. Գաղաքէս զէպի Պաղտատ մեկնեցաւ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպոս. Մանասեան:

— Կէսօրէ առաջ ժամը 10.30-ին, Գեր. Տեղապան Հօր այցելեց Երուսաղէմի Վեհմ. Մուշաբարձի Իհսան Պէյ Հաշէմ:

● 9 Սեպտ. Շր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը կա-

տարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախադահուեթեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի:

● 10 Սեպտ. Կիր. — Գիւն Գօսլայ Ս. Աստուածածնի, առաւօտուն, նախադահուեթեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի՝ վարդապետ հայրեր, պաշտօնական թափօրով իջան Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ տաճար, ուր մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան:

● 11 Սեպտ. Բշ. — Ժառ. վարժարանի և Ընծայարանի սաներն ու սարկաւազները զլիսաւորութեամբ վարժարանի առժամեայ տեսուչ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեանի՝ մեկնեցան դէպի Ռեթէյֆա գիւղը, ուր երեք օրեր շարունակ տեղի ունեցան — գիւղի ժամատան մէջ — եկեղեցական պաշտամունք, իսկ վերջին օրը՝ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան մատուց Ս. Պատարագը: Այս առթիւ Հաղորդուեցաւ գիւղակին ամբողջ հայ բնակչութիւնը անխորի, Հոգ. Հայրսուրբը խօսեցաւ նաև կուռ ու ներշնչող քարոզ մը, յորդորելով այս հեռաւոր գիւղակի միայնութեան մէջ ապրող հայորդիները հաւատարիմ մնալու իրենց Մայրենի եկեղեցւոյն եւ ազգին: Հոգեշնորհ Հայրսուրբը եւ աշակերտներ երեք օրեր շարունակ եղան թաղաւի հիւրերը տեղւոյն հայ հասարակութեան, վայելելով անոնց ջերմ հոգածութիւնն ու սէրը:

● 14 Սեպտ. Եշ. — Յետ-միջօրէի ժամը 3-ին Գեր. Տեղապահ Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Տրդատ Վրդ. Պէրպէրեանի, Հոգ. Տ. Գարեգին Աբեղայ Գաղանձեանի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի՝ մեկնեցաւ իւրայեւ:

● 17 Սեպտ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Տաճարի մեր վերնատան մատրան մէջ, Պատարագին էր Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան:

— Կէսօրէ առաջ ժամը 9-ին, Գեր. Տեղապահ Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Գարեգին Աբեղայ Գաղանձեանի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի, իւրայեւէն վերադարձաւ Ս. Աթոռ: Իսկ Հոգ. Տ. Տրդատ Վրդ. Պէրպէրեան՝ Պատ. Տնօրէն Ժողովոյ օրոշմամբ Հայֆայի հայ գաղութին Հոգ. հովիւ Նշանակուած Ըլլապով՝ մնացած է իւրայեւ:

● 20 Սեպտ. Դշ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը պաշտուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախադահուեթեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի:

● 21 Սեպտ. Եշ. — Ծնունդ Ս. Աստուածածնի, առաւօտուն, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր՝ նախադահուեթեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի, պաշտօնական թափօրով իջան Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ տաճար: «Հրաշափառ» ի մուտքէն ետք՝ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մա-

տուցուեցաւ Տիրամօր զերեզմանին վրայ, Պատարագեց և քարոզեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան: Ս. Պատարագէն վերջ, պաշտօնական թափօրով վարդապետ հայրեր վերադարձան մայրավանք:

● 22 Սեպտ. Ուրբ. — Կէսօրէն առաջ, Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեանի, ի դիմաց Գեր. Տեղապահ Հօր, մեկնեցաւ Ամանի արքունիք և շնորհաւորեց վեհ, Ապստալի թաղաւորը պայրամի տօնին առիթով:

— Նոյն օրը, Գեր. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեանի, Հոգ. Տ. Գարեգին Աբեղայ Գաղանձեանի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի՝ պայրամի առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ աւագ քարտուղար վսեմ. ձէմալ Պէկթուքանի, Երուսաղէմի վսեմ. Մութասարըֆին և ոստիկանապետին:

● 23 Սեպտ. Ծր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախատեսակը պաշտուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախադահուեթեամբ Գեր. Տեղապահ Հօր: Յետ նախատեսակի մեծահանդէս թափօրով Ս. Խաչափայտի մատուցը՝ Ս. Դիսաղրի մատուռէն աւագ խորան փոխադրուեցաւ ձեռամբ Գեր. Տեղապահ Հօր, Երեկոյեան «Եկեղեց» ի և «Հովան» արարողութիւնները կատարուեցան Մայր Տաճարին մէջ:

● 24 Սեպտ. Կիր. — Տօմ վերացման Ս. Խաչին, հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Եպիսկոպոսական խոր ի դուռն պատարագեց Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան: Քարոզեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, վեր հանելով Ս. Խաչի փրկարար խորհուրդը: Ս. Պատարագի ընթացքին կատարուեցաւ Հայրապետական մաղթանք վեհ. Տ. Տ. Գէորգ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին անուանակոչութեան տօնին առթիւ (ըստ Նոր Տոմարի): Յետ Ս. Պատարագի տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն Ս. Աթոռոյ բարերարներ Մեղգոնեան հարազատներու հոգիներու հանգստեան համար: Երեկոյեան՝ նախադահուեթեամբ Գեր. Տեղապահ Հօր կատարուեցաւ մեծահանդէս «Անդաստան»ը: Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, ի ներկայութեան խուռներամ բազմութեան:

● 25 Սեպտ. Բշ. — Յիւստակ մեղեղ. Ս. Պատարագը Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ մատուց Հոգ. Տ. Նորայր Վրդ. Պողարեան: Որմէ յետոյ թափօրական գնացքով հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Երանշնորհ Տ. Կիրեղ Ս. Պատրիարք Հօր զերեզմանին վրայ, ինչպէս նաև կրտսան և Զամթաղի հողազամբաններու վրայ:

● 26 Սեպտ. Դշ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 11-ին Գեր. Տեղապահ Հօր այցելեց Երուսաղէմի Անկլիքան Եպիսկոպոս Գեր. Տ. Ստուարթ:

ՆՈՒԵՐՆԵՐ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻՆ

Ճնորհակալությամբ ստացած ենք հետևեալ գիրքերը հեղինակներէ եւ զանազաններէ.

Ահա Քեզի Ամերիկան, Ա. Հատոր, Յակոբ Գույումճեան, Պոսթոն, 1949, (Երկու օրինակ):

Օրերուս երգը, Յ. Գույումճեան, Նիւ Եորք, 1949, (Երկու օրինակ):

Հաւատարմեալ, 1950, (Երկու օրինակ):

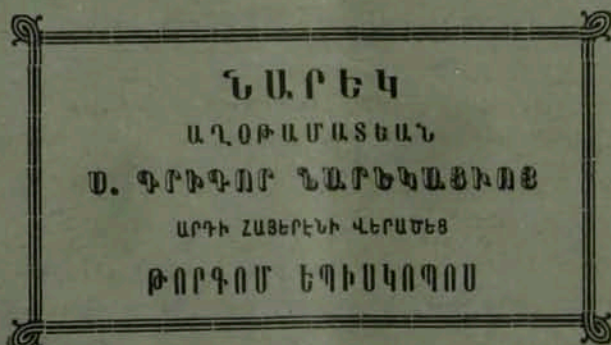
Վարդանանց Պատերազմը եւ Վարդան Մամիկոնեան, Դրիզոր Ա. Սարաֆեան, Ֆրէշուօ, 1950, (Երկու օրինակ):

Էրօս, Գրական Ժողովածու, Թեհրան, 1950:

Գեղունի, 1950, Վենետիկ:

ՄԱՍԼՈՅ ՏԱԿ Է

Ա. Զ. Դ.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԱՅ

«ՍԻՈՆ»Ի ՅԱՐԳԵԼԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց պատուոյ ընդհանուր գործակալութիւնը
ազնուաբար յանձն առած է Նիւ Եորքի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ

Հոգեւոր Հովիւ

ՀՈԳ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

հետեւաբար կը խնդրուի Ամերիկայի ՍԻՈՆ-ի յարգելի բաժանորդներէն որ
իրենց հին եւ նոր բոլոր բաժնեգիրները վճարեն Հոգեւորն Հայրսուրբին:

Վարչութիւն «ՍԻՈՆ» Ամսագրի

Հասցե՝

Holy Cross, — Armenian Church, 580 West 187th Street, New York 33, N. Y., U. S. A.

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

“ՅՈՂԱԿԱՆ”

Հայ լեզուի դասագրքերու Գ. եւ Ե. հասորները, նախակրթարաններու
երրորդ եւ հինգերորդ կարգերու յատուկ, կը պարունակեն՝ քերականական,
բառագիտական, ուղղագրական եւ գրական անհրաժեշտ ծանօթութիւններ,
կանոններ եւ վարժութիւններ:

Դիմ՝ Գ. Հասորի 150 Ս. Դահլեյակն ♦♦♦ Դիմ՝ Ե. Հասորի 250 Ս. Դահլեյակն

Հրատարակութիւն Բերիոյ բեմի Ուսումնական Խորհուրդի, որուն պէտք է դիմել մե-
ծաբանակ թէ փոքրաբանակ ապագրանքներու համար. — շուտով պիտի ծախուի նաեւ բոլոր
գրականագներուն մօտ. — յայտարարուած գիններուն վրայ որեւէ զեղչ կարելի չէ ընել:

Լոյս տեսաւ նաեւ Զ. Հասորը, աւարտական կարգերու յատուկ. լաւագոյն բուրդ, ըն-
դարձակ կենսագրութիւններ քառասունէ աւելի գրագէտներու եւ բանաստեղծներու, պատ-
կերազարդ 350 էջ, քերականական, գրական, բառագիտական եւ ուղղագրական անհրա-
ժեշտ ծանօթութիւններով: Կ'արժէ 4 Ս. Ո.: